

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ ГОЛОДОМОРУ

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ДО 85 – Ї РІЧНИЦІ ВШАНУВАННЯ
ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ГОЛОДОМОРУ
1932-1933 рр. в УКРАЇНІ

УДК 94 (477) "1932/1933"

ББК 63.3 (4 УКР)

С82

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ ГОЛОДОМОРУ: методичні рекомендації до 85-ї річниці вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 рр. в Україні. – Старобільськ: Вид-тво ТОВ «ФОКСПРИНТ», 2017. – 54 с.

У методичних рекомендаціях розглядається історичний аспект подій Голодомору 1932-1933 рр. в Україні, вказівки щодо форм і методів проведення заходів з 85-річниці вшанування пам'яті жертв Голодомору, поради з даної проблематики, рекомендована література, додатки.

Для наукових співробітників музеїв, викладачів, відповідальних за національно-патріотичне виховання у районних управліннях освіти, школах, керівників музеїв та навчальних закладів, студентів, учнів.

Ухвалено до друку науково–методичною радою Луганського обласного краєзнавчого музею. Протокол № 6 від 30.06.2017 р.

Відповідальний: Мілованова О.В., директор Луганського обласного краєзнавчого музею

Автор: Мартиненко М.С., завідувач науково-методичного сектору Луганського обласного краєзнавчого музею

Адреса: Луганський обласний краєзнавчий музей:
92700, м. Старобільськ, вул. Гімназична, 53
тел./факс: /06461/-2-37-76
e-mail: Lokm_stb@ukr.net

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Розділ I. Історичний аспект подій Голодомору 1932-1933 років.....	6
Розділ II. Рекомендації щодо форми і методів проведення заходів, виставок.....	19
Розділ III. Мета проведення заходів з ушанування пам'яті загиблих від Голодомору.....	22
Висновки.....	23
Література.....	27
Додатки.....	30

ВСТУП

Неможливо спостерігати за історією, не впливаючи на неї самим фактором спостереження. Так ми «творимо» історію, встановлюючи зв'язки між факторами.

М. Флін

Відповідно до Указу Президента України № 523/2016 від 26 листопада 2016 року «Про заходи у зв'язку з 85-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні – геноциду Українського народ» та з метою вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні, забезпечення належної організації та проведення у 2017 і 2018 рр. заходів у зв'язку з 85-ми роковинами цієї трагедії, донесення до світової спільноти інформації про Голодомор 1932-1933 рр. в Україні – геноцид Українського народу, вчинений комуністичним тоталітарним режимом, а також сприяння дальшому дослідженню проблем Голодоморів першої половини ХХ століття в Україні та їх наслідків, музеям області рекомендується включити до плану роботи заходи, експозиційні виставки, пов'язані з роковинами трагедії 1932-1933 рр.

Голодомор 1932-1933 років – одна з найтрагічніших сторінок минулого України. Нинішнє покоління має глибоко усвідомити масштаби пережитого лихоліття, зробити все для збереження пам'яті про загиблих. Вивчення подій, пов'язаних з голодомором, може зробити цілий переворот у свідомості. Однак такий переворот всім нам конче необхідний. Як доречно зазначає відомий історик С.Кульчицький: «Хоч який він болісний цей процес переосмислення, але він позбавляє людину від засвоєних з дитинства фальшивих догм, допомагає їй адекватно реагувати на швидкоплинні події сьогодення, зберігати душевний спокій»¹.

Ще зовсім недавно навіть згадувати про ці події не можна було. В Україні вперше голод 1932-1933 рр. почали визнавати лише з 1988 року. Тоді ж письменник Олекса Мусієнко вжив і саме слово «Голодомор», яке швидко стало загальноприйнятим в українській публіцистиці, а з неї перейшло і до науково-

¹Кульчицький С.В., Шаталіна Є.П. Процес розкуркулення 1929-1932 р. очима селян. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – 1992. – Вип. 2. – С. 78-79.

історичної літератури. Загиблих голодною смертю скидали в могили покотом, хрестів не ставили – не встигали, у цвинтарну книгу імен не заносили – не мали сил, поминальні свічки там ще недавно запалювали крадькома. Дивом уцілілі від голодомору діди і баби скорботно доживали свої дні наодинці з страшною пам'яттю тих восьми місяців голоду 1932-1933 років.

Голодомор в Україні – це явище, про яке ми не можемо і не сміємо мовчати. Мертві вже не можуть нічого розповісти про муки голодної смерті. Тому обов'язок освітян, музейних працівників – говорити правду про ті події за них, передати цю страшну правду наступним поколінням.

РОЗДІЛ І.

Історичний аспект подій Голодомору 1932-1933 років

*«Ні труни, ні хрестів і ні тризни!
Прямо в яму, На віки-віків!
Чорна сповідь Моєї Вітчизни
І її затамований гнів»*

А. Листопад

Після Жовтневого перевороту впродовж 1917 – 1921 років на більшій частині території колишньої Російської імперії владу захопили комуністи. Ними шляхом прямої окупації була знищена демократична Українська Народна Республіка, проголошена у 1917 році. Досвід важкої боротьби з українським рухом змусив комуністичний режим для зміцнення свого становища в Україні піти на створення у 1919 – 1920 роках квазідержави УСРР зі столицею у Харкові та певні поступки українському національному рухові.

Україна в 1920-х роках переживала культурний ренесанс європейського зразка. Під гаслом «Геть від Москви!» тут формувалися самобутні, відмінні від російських, культурні традиції, орієнтовані на Європу. Створювалася національна система освіти, обґрунтовувалася економічна концепція України як автономного економічного організму. Проте до кінця цього періоду в СРСР був встановлений тоталітарний комуністичний режим із суворою суспільною ієрархією. Будь-який прояв незгоди або нонконформізму (як індивідуального, так і малих і великих груп людей за професійною, національною, релігійною, партійною ознаками) негайно жорстоко карався та придушувався.

Українська нація, яка була другою за чисельністю в СРСР, мала величезний культурно-історичний спадок, власні славетні традиції державотворення, досвід національно-визвольної боротьби. Широкі кола інтелектуалів та економічно самостійне селянство не сприймали політики комуністичного керівництва. Тому за мету було поставлено знищення українців як політичної нації, що могла поставити питання про створення незалежної держави. Для досягнення цієї мети був обраний жахливий інструмент – вбивство голодом.

ПРИЧИНИ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РОКІВ

Голодомор 1932-1933 років в Україні назавжди залишиться в пам'яті українців однією з найстрашніших сторінок нашого минулого. Ця сторінка сприймається суспільством передусім на емоційному рівні. Але в той же час Голодомор – це історичне явище, яке відбувалося у конкретний час, у конкретному місці і є наслідком дій конкретних осіб.

Для більш чіткого розуміння, чим же був Голодомор, слід акцентувати такі факти:

1. Коли дослідники говорять про Голодомор 1932-1933 рр., то вони однакові в тому, що стосується ходу подій: масштабний голод розпочався наприкінці літа 1932 року, досяг свого піку до початку весни 1933 року та завершився на початку літа 1933 року. Саме за цей менш ніж календарний рік в Україні загинули мільйони людей.

2. У січні 1928 р. сталося те, що американський дослідник Стівен Коен назвав «головною подією». Зіткнувшись із хлібним дефіцитом, політбюро ЦК ВКП (б) однак проголосувало за «надзвичайні заходи». «Праві» спочатку гадали, що йдеться про обмежену експропріацію «куркульського» хліба, та коли ця компанія перетворилася на масове пограбування всього селянства, вони почали протестувати. Взагалі всі партійні фракції вважали це рішення тимчасовим і не розглядали його як сигнал до припинення непу, однак воно відіграло справді фатальну роль у подальшій долі країни. Партія захопила хліб, вирощуваний в умовах «гарантованого» ринку, й забезпечила тим самим державні потреби. Але, з іншого боку, ця «перемога» наочно продемонструвала селянам: на нормальний ринок годі вже й сподіватися. Економічний стимул до господарювання, й без того надто непевний, було фактично знищено. Крім того, успішна конфіскація зерна (вилучені у селян 2,5 млн. т. повністю компенсували дефіцит у 2,16 млн. т.) створювала ілюзію, начебто за допомогою бруталного насильства можна розв'язувати будь-які проблеми².

²Бут О.М., Климов А.О. Україна в 30-ті роки ХХ століття: навчальний посібник для студентів неісторичних спеціальностей університетів. – Луганськ: Альма-Матер-Знання, 2000. – с.6.

Таким чином, можна сказати, що основною причиною голоду стало повернення до економічно необґрунтованої та політично скомпрометованої політики продрозкладки.

3. Важливим елементом аграрної політики партії згідно з прийнятими XV з'їздом ВКП(б) рішеннями ставав наступ на капіталістичні елементи села, на куркуля. Це знайшло своє відображення у послідовному і систематичному обмеженні його експлуататорських можливостей і зазіхань, у витісненні з виробництва економічними методами³.

Компанія розкуркулення здійснювалася терористичними методами. Ізольовані один від одного, селяни – власники не могли протистояти державному апарату й своїм односельцям із числа бідняків та наймитів. Коли ж незаможники не погоджувалися виконувати нав'язану їм роль і приєднувалися до протестів проти колективізації, злиднений майновий стан не гарантував їм безпеки. Але чиновники винайшли для таких бунтарів політичний неологізм «підкуркульник», що дозволяло репресувати їх як «куркулів»⁴.

4. Науково необґрунтовані, відірвані від нормальних умов сільськогосподарського виробництва суцільна колективізація і ліквідація куркульства як класу – стали складовою частиною цієї політики. Їх проведення могли бути забезпечені тільки насильницькими заходами, серед яких – голод і голодомор.

5. Кількість прямих та непрямих жертв Голодомору точно встановити на сьогодні досить важко. Між істориками тривають дискусії, скільки саме людей загинуло: 5, 7, 9 чи 10 мільйонів? Але так чи інакше йдеться про МІЛЬЙОНИ безвинних жертв. Для порівняння: сучасне населення Данії складає 5,2 млн. осіб, Австрії – 8 млн.; Болгарії – 8,5 млн.; Бельгії – 10 млн.; Угорщини – 10,3 млн. Тобто, під час Голодомору зникла ціла європейська країна.

За даними вчених, найбільш постраждали від голоду тодішні Харківська і Київська області (теперішні Полтавська, Сумська, Харківська, Черкаська, Київська, Житомирська). На них припадає 52,8% загиблих. Смертність населення

³Голод 1932-1933 років в Україні: очима істориків, мовою документів. / Кер. кол. упоряд. Р.Я. Пиріг. – К.: Політвидав України, 1990. – с. 19.

⁴Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921-1939). – К.: видавничий дім «Альтернативи», 1999. – с. 149.

тут перевищувала середній рівень у 8-9 і більше разів. У нинішніх Вінницькій, Одеській, Дніпропетровській областях рівень смертності був вищий у 5-6 разів, у Донбасі – у 3-4 рази. Фактично голод охопив весь Центр, Південь, Північ та Схід сучасної України.

6. Під час аналізу тих подій рано чи пізно виникає питання про причини та винуватців трагедії. Організатором і провідником голодомору в Україні були радянська тоталітарна держава, її адміністративно-командна система. Директиви компартії, всі нормативні акти, що безпосередньо вели до Голодомору, розробляли і приймали вищі органи партії і держави. Документи передбачали, зокрема, злиття усіх націй і народностей СРСР в єдиний «радянський народ» з уніфікованою свідомістю та здійснення швидкого «індустріального стрибка» шляхом «мобілізації» внутрішніх ресурсів.

На практиці це означало фізичне винищення усіх класових та національних «ворогів» сталінського режиму, тобто людей, які мали свою думку щодо розбудови «світлого майбутнього». Головним аргументом здійснення цієї політики нерідко ставав терор, зокрема, терор голодом. А Україна була головним полігоном «вирішення національного питання» та проведення індустріалізації.

Для зміцнення своєї влади тоталітарний режим знищував усіх, хто міг хоч якось порушити монополію тоталітарної держави на право вирішувати, як має жити держава. Українська нація, яка була другою за чисельністю в СРСР, мала величезний культурно-історичний спадок, власні славетні традиції державотворення, досвід національно-визвольної боротьби, а тому становила серйозну загрозу для цього імперського утворення, його геополітичних намірів. З огляду на це сталінський режим вдався до відкритої війни проти українців.

Що стосується політики індустріалізації, то в ній самій, в її меті – швидкому промислому розвитку країни – нічого поганого не було. Але методи, якими вона проводилася, повністю спотворили ідею і звели нанівець всі позитивні результати, бо вони були куплені ціною величезних втрат.

Щоб отримати валюту для закупівлі промислового обладнання, Сталіну була потрібна ефективна машина видобування товарів на експорт, насамперед – хліба. Для цього він організував економічно не обґрунтовану колективізацію

сільського господарства, яка фактично знищила найкращі господарства разом з господарями і призвела до багаторічної руїни. Українські селяни намагалися опиратися такій політиці й тому мільйони з них стали жертвами у нерівній боротьбі.

Звичайно, відповідальність за це повинен нести весь тоталітарний сталінський режим з його розгалуженою каральною машиною. **Але було кілька головних дійових осіб, які спровокували Голодомор або ж не відвернули його, хоча могли і повинні були це зробити. Це:**

Йосип Сталін – Генеральний секретар ВКП (б), перша особа у комуністичній ієрархії.

В'ячеслав Молотов – голова Раднаркому СРСР, тодішнього радянського Уряду. Безпосередньо відповідав за хлібозаготівлі в Україні.

Лазар Каганович – у 1925-1928 рр. – секретар ЦК КП(б)У, 1928-1939 рр. – секретар ЦК ВКП(б), вірний соратник Сталіна, спеціальний посланець, який керував хлібозаготівлями на Північному Кавказі та здійснював ревізії в Україні, зокрема на Одещині.

Павло Постишев – у січні 1933 р. направлений в Україну як 2-й секретар ЦК КП(б)У з особливими повноваженнями. Головним завданням, яке поклав на нього Сталін, було «безумовне виконання плану хлібозаготівель». Після виконання цього «плану» Постишев став головним ініціатором і безпосереднім керівником репресій проти української інтелігенції.

Станіслав Косіор – у 1928-1938 рр. – перший секретар ЦК КП (б)У, фактичний керівник Української РСР.

Влас Чубар – у 1923-1934 рр. – Голова Раднаркому УРСР, тодішнього радянського уряду. Друга особа серед керівників України.

Мендель Хатаєвич – у 1932-1933 рр. – 2-й секретар ЦК КП(б)У. Також мав «особливі повноваження» стосовно хлібозаготівель.

Станіслав Реденс – керівник ГПУ УРСР. Саме він «відпрацьовував» перші справи, пов'язані з Голодомором.

Всеволод Балицький – повноважний представник ОГПУ в Україні, який потім очолював ГПУ УРСР. Фактично саме він ініціював більшість наказів, за

якими голодних селян або осіб, які намагалися допомогти їм, засуджували до смертної кари через вигадані звинувачення. Також відіграв одну з провідних ролей у винищенні української інтелігенції.

Роль цих осіб в організації Голодомору в Україні була різною. Якщо Сталін був головним ідеологом розправи, Каганович, Балицький і Постишев проявляли найбільшу активність, то деякі українські керівники, особливо Чубар, намагалися інколи подавати голос на захист голодуючих селян. Однак їхні дії не були послідовними і навряд чи могли бути успішними. Бо за Голодомором стояла СИСТЕМА. Тих, хто намагався їй хоч якось заважати у проведенні терору, як, наприклад, народний комісар освіти Микола Скрипник, самі ставали жертвами цього терору.

Звичайно, згадані особи нічого не змогли б зробити самотужки. Їм активно або пасивно допомагали сотні тисяч соратників на місцях, значна частина яких вірила, що вчиняє правильно (Додаток 12).

7. Дехто й досі намагається представити Голодомор 1932-1933 рр. як «збіг об'єктивних та суб'єктивних обставин»: посухи та «перегинів на місцях». Але факти свідчать зовсім про інше. Насамперед, посухи дуже рідко призводять до голоду у таких масштабах. До того ж, посуха не може призвести до повного знищення врожаю, через посуху з селянських господарств не може повністю зникнути худоба та птиця, все, чим можна прохарчуватися. Все це зникло завдяки «зусиллям» активістів, які відбирали в людей останнє.

Про те, що урожай в Україні був, переконує хоча б той факт, що радянський уряд масово продавав збіжжя та інші сільськогосподарські культури за кордон. Наприклад, є свідчення, що в 1932-1933 рр. у Польщі українськими буряками годували свиней, бо цих буряків було багато і вони були дуже дешеві.

Факти переконують, що «випадково», через «перегини на місцях» не вивезеш за кордон сотні тисяч тонн продовольчих товарів. Ті, хто стверджує подібне, вочевидь, грішать проти істини, бо для вивезення продовольства у таких обсягах потрібне політичне рішення.

Крім цього, за свідченнями очевидців, в окремих регіонах України тоді, коли від голоду щодня вмирали тисячі людей, майже на повну потужність

працювали спиртові заводи, які переробляли дорогоцінний хліб на горілку. Так сталінський режим добував додаткові ресурси для проведення індустріалізації.

8. Про те, що дії більшовиків були свідомими, свідчить ще один характерний факт. Восени 1932 – взимку 1933 року, коли вже всі зрозуміли, що в Україні справжній голод, тоталітарна влада не лише не припинила примусове відбирання їжі або хоча б прийняла допомогу інших країн, а навпаки, всі сили кинула на те, щоб ізолювати голодуючі райони. Армія, загони НКВС оточили українські міста (бо селяни намагалися врятуватися там від голодної смерті) та залізничні станції. Мешканцям сіл забороняли виїжджати в інші регіони СРСР. Цьому сприяло запровадження паспортної системи, яка фактично вдруге закріпачила українських селян. Спеціальними розпорядженнями було заборонено продаж залізничних квитків для них. Такі дії важко пояснити якимось збігом обставин.

Отже, аналіз фактів доводить, що тоталітарний сталінський режим діяв свідомо і за чітким планом. Хліб вилучався, продавався до інших країн за валюту, яку спрямовували на закупівлю верстатів та іншого обладнання для промислових підприємств. Всіх невдоволених знищували: розкуркулювали, висилали, просто страчували за вироком «трійок» без суду і слідства. На місці знищених голодом або репресіями українських селян привозили нових, з Росії, Білорусії.

Все це призводило до страшних наслідків в масштабах нації. Українці мільйонами вимирали. Ті, хто вижив, підірвали своє фізичне та психічне здоров'я. В їхні душі назавжди закрався страх голоду. Через переселенців змінювалася етнічна структура населення України. Все це істотно підірвало життєвий потенціал нації.

НАСЛІДКИ ПОДІЙ ГОЛОДОМОРУ

Саме за цей менш ніж календарний рік (1932 – 1933) в Україні загинули мільйони людей. На жаль, страшні обставини злочину та свідомо заборона ведення статистики смертності унеможливають встановлення точної кількості загиблих і вичерпного поіменного списку жертв.

Перші оцінки кількості загиблих з'явилися ще у 1933 році. Вже тоді називались цифри і 7, і навіть 9 млн. загиблих від штучно організованого голоду.

Оцінки сучасних дослідників щодо кількості убитих голодом в Україні у 1932 – 1933 роках також значно різняться – від 1,8 до 7 і навіть 10 млн жертв.

Темою підрахунку втрат України у Голодоморі 1932 – 1933 років із 2007 року займається Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України імені М.Птухи. За висновками фахівців Інституту, які увійшли до матеріалів кримінальної справи за фактом вчинення геноциду в Україні 1932 – 1933 років, через Голодомор в УСРР загинуло 3 млн 941 тис. осіб. Непрямі втрати (дефіцит народжень) унаслідок Голодомору в Україні в 1932 – 1934 роках дорівнюють 600 тис. осіб.

Аналіз етнічного складу прямих демографічних втрат свідчить, що було вчинено вбивство голодом саме етнічних українців – втрати українців в тогочасних межах УСРР становлять 3 млн 597 тис. осіб або 91,2% від загальної кількості прямих втрат.

На думку В. Гришка: «Саме найпершою та найвирішальною, за планом Москви, фазою цього протиукраїнського терору й була організована катастрофа штучного голоду з метою паралізації й вилучення з гри сил на Україні передусім основної бази не тільки всякої «української націоналістичної контрреволюції», а й самого турбуючого Москву «національного питання», оскільки такою базою на Україні, як і взагалі в усіх поневолених Москвою націй, є селянство»⁵.

Під час голоду вмирали не тільки цілі сім'ї, а й селища. Вмирали люди репродуктивного віку, так що голодомор змінив демографічний стан України⁶.

Жахом Голодомору була надзвичайно велика смертність серед дітей. У багатьох районах України у вересні 1933 року за шкільні парти не сіли близько двох третин учнів. Ученими Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України імені М.Птухи для Гарвардського університету створена карта втрат УСРР у Голодоморі. За даними вчених, найбільше постраждали лісостепові регіони України із давніми козацькими традиціями – Полтавщина, Черкащина, Кіровоградщина, Київщина. У цих регіонах в окремих районах упродовж 1933 року вимерло понад половину населення. Смертність перевищувала середній

⁵Гришко В. Москва сльозам не вірить. Трагедія України 1933 року з перспективи 30-річчя (1933-1963). – Нью-Йорк.: Видання Добробус у в США, 1963. – с.12.

⁶Сафронова І. Голодомор в Україні на початку 30-х років ХХ сторіччя // Вісник Академії правових наук України. – 2003. - № 1 – с. 68.

рівень у 8–9 і більше разів. У нинішніх Вінницькій, Одеській, Дніпропетровській областях рівень смертності був вищим у 5-6 разів, у Донецькій і Луганській області – у 3–4 рази.

Голод став зброєю масового біологічного знищення українців. Він на довгі десятиліття порушив природний генетичний фонд, призвів до морально-психологічних змін у свідомості нації. Наслідком злочину геноциду також стало руйнування традиційного українського устрою життя. Українцям як етносу було завдано смертельної рани. 1933 рік став для України часом національної катастрофи, наслідки якої відчуваємо і понині.

ПОДОЛАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЛОКАДИ. Радянська влада злочинно замовчувала факт голоду. Жодної офіційної згадки про цю жахливу трагедію не було зроблено. Офіційно голоду не було. Навіть такого слова в офіційних документах не вживалося. Масові смертність і опухання у владних документах називали – «продовольчими труднощами».

Дії влади з приховування фактів голоду підтверджують злочинну сутність політики сталінського тоталітарного режиму з організації Голодомору.

В Радянському Союзі режиму Й.Сталіна вдалося завдяки страху перед репресіями майже повністю вилучити пам'ять про Голодомор із публічного простору. Сталінський режим прагнув приховати Голодомор не тільки від зовнішнього світу, а й від нащадків. Сільрадам наказано при реєстрації смерті не вказувати її причину. Більше того, в 1934 році надійшло розпорядження: всі книги ЗАГС про реєстрацію смертей за 1932 – 1933 рр. вислати спеціальні частини (де більшість із них було знищено). Практично до кінця 80-х років ХХ ст. в СРСР офіційно заперечувалася наявність Голодомору та його жертв у 1932 – 1933 рр. Однак приховати цей страшний злочин не вдалося.

Керівництво СРСР свідомо дезорієнтувало світову громадськість. У січні 1933 року Нарком закордонних справ СРСР М.Литвинов зробив спеціальну заяву про відсутність голоду в Україні. Режим відмовився від зовнішньої допомоги. Тим не менш, деякі західні журналісти, які побували за залізною завісою тоталітаризму, публікували репортажі про злочин, доносили світові правду про те, що відбувається.

Британський журналіст Малколм Маггерідж у березні 1933-го їде в Україну й надсилає свої статті про те, що там діється, до «TheManchesterGuardian». Тоді ж репортажі британського журналіста Гарета Джонса про Голодомор в Україні виходять у Великій Британії, США, Німеччині.

Публікації про ситуацію в Україні з'являлися також у французькій, австрійській, польській, бельгійській пресі. Так, у Бельгії упродовж 4 місяців до вересня 1933 року в 17 виданнях було опубліковано біля 50 статей і повідомлень про ситуацію в Україні.

Населення Західної України, яка на той час перебувала у складі Польщі, не залишилося байдужим до горя українців по той бік Збруча. Одним із найпотужніших був голос митрополита Української греко-католицької церкви Андрея Шептицького. 24 липня 1933 року він проголошує відозву «Україна в передсмертних судорогах». Наступного дня, 25 липня 1933 року 35 громадських організацій і партій у Львові об'єдналися в Український громадський комітет рятунку України. Він став координатором допомоги жертвам штучного голоду та поширення інформації про цей злочин комуністичного режиму.

29 вересня 1933 року завдяки зусиллям українських діячів, на засіданні Ради Ліги Націй її президент Йоган Людвіг Мовінкель – Прем'єр-міністр Норвегії – ініціював обговорення голоду у радянській Україні. Рада передала це питання до Міжнародного товариства Червоного Хреста. Але Москва відкинула пропонувану допомогу голодуючим людям. У жовтні 1933 року в австрійській столиці Відні за ініціативою кардинала Теодора Інніцера створено спеціальний комітет для надання допомоги жителям радянської України.

Протест західноукраїнського суспільства набирал й інших форм. 21 жовтня 1933-го член Організації Українських Націоналістів, 18-річний студент-математик Микола Лемик вбиває працівника радянського консульства у Львові – високопоставленого чекіста Олексія Майлова. Цим кроком ОУН намагалася привернути увагу світу до штучного голоду, влаштованого комуністичним режимом в Українській СРР.

У 1934 році з'являються перші книги, у яких розкриваються теми Голодомору в Україні. Американський журналіст та історик Вільям Генрі

Чемберлін, який зумів відвідати Україну у жовтні 1933-го, наступного року оприлюднив факти про Голодомор у книзі «Залізна доба Росії». У 1934 році було видано і перший художній твір про Голодомор в Україні – роман «Марія» українського письменника Уласа Самчука.

Після Другої світової війни в Європі та Північній Америці опубліковано перші спогади, мемуари та наукові дослідження про Голодомор. Українці, які його пережили й після війни опинилися у країнах вільного світу, разом із західними, зокрема американськими вченими, громадськими та політичними діячами збирали свідчення, вшановували пам'ять жертв, проводили наукові дослідження, видавали матеріали.

1953 року американський юрист Рафаель Лемкін, який запровадив у світову правову термінологію термін «геноцид», охарактеризував Голодомор як «класичний приклад геноциду».

1963 року в Нью-Йорку виходить друком роман Василя Барки «Жовтий князь» про голодні 1932-1933 роки. Сьогодні цей роман є найвідомішим художнім твором про ті події.

Під час відлиги 1960-х років тема голоду спочатку проривається крізь цензурні заборони, посідає важливе місце в публікаціях і заявах дисидентів в Радянському Союзі: Є. Сверстюка, В. Чорновола, М. Руденка та інших.

Визначальними ж у збереженні пам'яті про Голодомор стали заходи із відзначення його 50-х роковин 1983-го, передусім у США та Канаді, що набули міжнародного розголосу. Тоді ж у канадському місті Едмонтоні було споруджено перший пам'ятник жертвам Голодомору 1932–1933 років.

1984 року Конгрес США створює спеціальну Комісію з розслідування штучного голоду в Україні у складі двох сенаторів та чотирьох осіб від Палати представників. Виконавчим директором Комісії став американський історик Джеймс Мейс. Комісія, спираючись на заслухані свідчення очевидців і проведені дослідження, дійшла такого висновку: «Йосиф Сталін та його оточення вчинили акт геноциду проти українського народу в 1932–1933 роках». Звіт комісії Конгрес США схвалив 1988 року.

1986 року виходить книга американського історика Роберта Конквеста «Жнива скорботи», яка привернула увагу до Голодомору західної академічної спільноти та широкої громадськості.

1988 року за ініціативою Світового Конгресу Вільних Українців в Торонто було створено Міжнародну комісію юристів, яка мала дослідити свідчення про Голодомор 1932-1933 років, його причини, наслідки й винуватців. До її складу увійшли поважні юристи найвищої кваліфікації, фахівці із міжнародного та кримінального права зі Швеції, Великої Британії, Аргентини, Бельгії, Франції, США та Канади. Члени комісії, розглянувши сотні документів, свідчень експертів та очевидців, дійшли до висновку, що Голодомор 1932 – 1933 років був актом геноциду проти української нації, голодомор в Україні мав місце від серпня – вересня 1932 до липня 1933 р., а його жертвами стали мінімально 4,5 мільйони осіб.⁷

Під впливом усіх цих викриттів СРСР врешті-решт змушений був визнати факт голоду 1932 – 1933 років. Перед розпадом Радянського Союзу у 1988 – 1989 роках в Україні встановлено перші пам'ятники жертвам Голодомору – на Київщині та в Харкові.

Одними з перших в тоді ще радянській Україні ґрунтовно досліджувати тему Голодомору 1932 – 1933 років почали Володимир Маняк та його дружина Лідія Коваленко-Маняк. Вони із 1987-го збирають документальні джерела та свідчення більше ніж 1000 очевидців подій початку 1930-х. І в 1991-му видають книгу «33-й: Голод: Народна Книга-Меморіал». Вона вже ввійшла у скарбницю вітчизняної і, без перебільшення, світової історії, бо подібних узагальнюючих видань поки немає, крім хіба що окремих регіональних досліджень. У книзі зібрані раніше заборонені і окремі таємні матеріали про велику трагедію українського народу. Цю працю автори присвятили «пам'яті мільйонів українських селян, які загинули мученицькою смертю від голоду...; пам'яті

⁷Борщевський С. Рік російської міфології / Сергій Борщевський. – Київ : Дуліби, 2016. – 288 с. – (Серія «Великі містифікації»).- 45 с.

українських сіл і хуторів, які щезли з лиця землі після найбільшої з трагедій ХХ століття»⁸.

Значну цінність мають висновки та перспективи дослідження голодомору 1932-1933рр. в працях професора Дж.Мейса⁹. Автор зазначає, що голод 1932-1933рр. – штучний. Безпосередньою причиною його названо грабіжницькі хлібозаготівлі в умовах примусової колективізації.

З особливою силою правда про Голодомор зазвучала в незалежній Україні після 1991 року. З того часу українські історики провели величезну роботу, результатом якої стали тисячі великих і малих досліджень, присвячених Голодомору. Поряд із вивченням історії Голодомору розгортається рух за увічнення пам'яті загиблих, складання списків жертв, збір спогадів і свідчень очевидців, яким вдалося пережити трагедію. Результатом зусиль громадськості і держави стало визнання Голодомору актом геноциду низкою іноземних держав і міжнародних організацій.

У 1993-му вперше на державному рівні відзначені роковини Голодомору – через 60 років після трагедії. 1998 року Указом Президента України встановлено День пам'яті жертв Голодомору – щороку в четверту суботу листопада. Цього дня українці, як тільки смеркне, запалюють у вікнах свічки – на пам'ять про всіх убитих голодом. 2006 року Верховна Рада України ухвалила Закон про визнання Голодомору геноцидом українського народу. А в листопаді 2008-го в Києві споруджено Національний меморіал жертв Голодомору.

2009 року Служба безпеки України порушила кримінальну справу щодо голоду в Україні за ознаками злочину геноциду. У січні 2010-го Апеляційний суд міста Києва, розглянувши матеріали справи, визнав, що в 1932–1933 роках в Україні Й.Сталіним та його підручними було вчинено злочин геноциду.

2015 року Верховна Рада України спеціальним актом засудила комуністичний тоталітарний режим, аби минуле, зокрема історія Голодомору, більше ніколи не ставали об'єктом цензури та маніпуляцій.

⁸33-й: голод: Народна книга – Меморіал / Упоряд.: Л.Б. Коваленко, В.А. Монах. – К.: Радянський письменник, 1991. – с. 4.

⁹Історія звинувачує: Голодомор 1932-1933 рр. в Україні. // Золоті ворота. – 1993. - № 4. – с. 34.

РОЗДІЛ II.

Рекомендації щодо форм і методів проведення заходів, виставок

*Історична правда полягає
з мовчання мертвих*

Е. Рей

У виборі календарної дати проведення заходів, присвячених ушануванню пам'яті загиблих від Голодомору, рекомендується тиждень із 24 по 30 листопада 2017 року, оскільки 28 листопада – День пам'яті жертв Голодомору. Також ці методичні рекомендації можуть бути використані під час вивчення теми з історії України 10 класу «Соціально-економічні перетворення в радянській Україні. (1929 – 1938 рр.)».

Обираючи місце, форми, методи та прийоми проведення заходу, слід враховувати вікові особливості аудиторії.

Також бажано приділити особливу увагу оформленню приміщення, де проводитимуться заходи: дотримуватися скорботних кольорів, використовувати композиції із колосків, кетягів калини, перетягнутих траурною стрічкою, хліба, рушників та іншу традиційну народну символіку та побутово-ужиткові предмети.

Пропонуємо також традиційно провести 27 листопада поточного року Урок пам'яті «З присвятою замордованим голодом...» з метою:

- висвітлення теми Голодомору 1932-1933 рр. в Україні, усвідомлення його трагізму у долі рідного народу, формування громадянської відповідальності за майбутнє Вітчизни, сприяння зростанню патріотичних почуттів на засадах особистого розуміння історії.

- виховання у співвітчизників та молодого покоління співчуття до людського горя, небайдужого ставлення до національної трагедії, шану до українського народу.

Знати історію власного народу, власної держави повинен кожен громадянин суспільства, який претендує на щасливе майбутнє. Відомо, що історію творять люди: як окремі особистості, так і широкі народні маси. Історія українського народу – це історія, багата на різноманітні події та явища, численні війни та спроби побудувати власну державу. Вона містить набагато більше трагічних

сторінок, аніж історія багатьох інших народів. Тепер, коли ми маємо власну незалежну державу, в нас є можливість поглянути на історію з нових позицій.

Важливе місце у висвітленні подій національної трагедії 1932-1933 рр. належить **усним історіям**. Збір усної історії передбачає прямий контакт з людьми – безпосередніми свідками подій, носіями інформації. У спілкуванні з ними гостріше відчувається сама проблема дослідження, приходиться усвідомлення тих моральних цінностей і життєвих орієнтирів, що були притаманні представникам минулих поколінь. У розмові з такими респондентами іноді банальні, на перший погляд, речі набувають нового значення. Особливо яскраво це виглядає на прикладі тих поколінь, чиє зріле життя припало на період першої половини ХХ століття, хто став свідком жахливих трагедій: голодомору, розкуркулення, Другої світової війни. Усні розповіді цих людей, як правило, сповнені яскравих епізодів із життя, що стало надбанням історії. Завдання наукових співробітників музеїв полягає в тому, щоб зуміти скористатися знаннями респондентів для побудови наукового дослідження, упорядкування інформації та свідчень людей, що пережили події 30-х рр. ХХ ст. у своєму селі, місті.

Рекомендовані форми проведення заходів:

- Урок пам'яті «З присвятою замордованим голодом...».
- Музейні, меморіальні та віртуальні екскурсії до місць пам'яті жертв Голодомору.
- Історичний проект із залученням учнів, студентів до збору свідчень про Голодомор, документальних і наукових матеріалів: «Родинні спогади про Голодомор», «Я – дослідник історії Голодомору свого міста /селища/села».
- Круглий стіл: «Уроки Голодомору і сучасна Україна», «Перерване буття українського села».
- Читацькі конференції: «Табу на правду. Чому в СРСР забороняли говорити про Голодомор», «Демографічні зміни України внаслідок Голодомору. Вплив на сьогодення», «Голодні очі. Змарноване дитинство».
- Семінари: «Кривава ціна українського хліба 20-30-х років ХХ століття», «Упокорення голодом».
- Мітинг-реквієм «У пам'ять замучених голодом».

– Урок прес-конференція «Вони не мовчали, щоби світ знав».

– Лекції: «Які причини голоду 1921-1922, 1932-1933 і 1946-1947 років в Україні?»; «Голодомор у моєму краї» (окремо взятій області, районі, населеному пункті).

Всеукраїнська акція «Запали свічку».

В Україні є давній звичай – у пам'ять про померлу людину запалюють свічку. І щороку в Україні у четверту суботу листопада на пам'ять про тих людей, які померли з голоду, запалюють свічки.

РОЗДІЛ ІІІ.

*...Ти кажеш не було голодомору?
І не було голодного села?
А бачив ти в селі пусту комору,
З якої зерно вимили до тла?...*

Д. Білоус

МЕТА ПРОВЕДЕННЯ ЗАХОДІВ

З УШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ЗАГИБЛИХ ВІД ГОЛОДОМОРУ:

- поглибити знання громадськості про Голодомор як геноциду Українського народу, його причини, перебіг і наслідки;
- акцентувати увагу на тому, що Голодомор 1932 – 1933 років був наслідком не стихійного лиха, а спланованих системних заходів тоталітарного комуністичного режиму, був злочином геноциду;
- наголосити на сміливому чині Людей Правди та особливостях їх внеску у викриття злочинів комуністичного режиму;
- сприяти розвитку усіх видів інтелекту (академічному, практичному, креативному, емоційному й соціальному) як головної умови всебічного розвитку особистості, її самореалізації як громадянина України;
- виховувати почуття стурбованості долею невинних жертв тоталітарного режиму, навчати сприймати чужу біду та біль як свій власний;
- залучення молоді до меморіальних заходів із вшанування пам'яті жертв геноциду Українського народу – Голодомору 1932 – 1933 років в Україні, зокрема акції «Запали свічку».

ВИСНОВКИ

*«Мертвим нікому довіритися,
крім живих, - і нам треба
так жити, щоб смерть
інших людей була виправдана
щасливою і вільною долею
нашого народу, і ТИМ була
виправдана їх погибель!»*

О. Міщенко

Багатовікова історія українського народу сумний літопис життя і смерті народу – великомученика, якому випало достатньо лиха та випробувань. Майже кожне століття позначене голодними роками, чужоземними навалами, руйнівними війнами.

XX ст., без усякого сумніву, є найтяжким у тисячолітній історії українського народу. Дві світові війни, що точилися на українській землі, найбільш руйнівна і кривава громадянська війна, три голоди, майже безперервні репресії сталінської доби переполовинили український народ ¹⁰.

Незаперечним залишається той факт, що голодомор 1932-1933рр. – це свідомо терористична акція комуністичного режиму в Україні. Голод 1932-1933рр. був штучно організований на українській землі. Проаналізовані нами соціально-економічні та політичні причини доводять, що в 1932-1933рр. на Україні були вчинено акт геноциду. Цю думку підтверджують і праці науковців та вчених, які займаються даною проблемою. Дехто з дослідників називає трагічні події 1932-1933рр. – селяноцидом, тобто вбивство селян штучним голодом.

В методичних рекомендаціях зроблено висновок, що політика 30-х рр. в сільському господарстві – була офіційною лінією правлячої комуністичної партії. Складовою частиною, що призвела до голоду в Україні, стала суцільна колективізація, яка являла собою «процес масового створення колгоспів шляхом усупільнення основних засобів виробництва у селянському господарстві» ¹¹.

Зроблено висновок, що невід’ємною частиною політики колективізації стала політика «ліквідації куркульства як класу». Спротив селянства насильницькій

¹⁰Голод – геноцид 1933 року в Україні: історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків: міжнародна науково-теоретична конференція. – Київ, 28 листопада 1998 р.: Матеріали, - К.: Вид-во М.П. Коць, 2000. – с. 11.

¹¹Марочко В.І. Голодомор в Україні: причини і наслідки (1932-1933) // Освіта (спецвипуск-підручник). – 1993. - № 1. – с. 5.

колективізації визначався як ворожий, саботажницький, зумовлений підступними акціями куркулів та підкуркульників, що тягло за собою особливо жорсткі до них репресії. Цим переслідувалася подвійна мета: економічна – примусити колективізуватися, а також соціально-політична та морально-психологічна – показати взірць усім індивідуальникам, що їх чекає у разі непокори оголошеному курсу. Політичні та економічні заходи щодо одноосібників були настільки витонченими, що не залишали жодних шансів на їх виживання як матеріально, так і морально. Це значною мірою зумовило тяжке поневір'я одноосібних господарів, бо вони зазнали голоднечі чи не найперші.

Пік голоду, згідно архівних та документальних матеріалів, прийшовся на кінець 1932 – початок 1933рр. Не останню роль в цьому відіграла хлібозаготівельна комісія на чолі з В.Молотовим, яка прибула на Україну у листопаді 1932р. За наказом Молотова у селян в той період забирали не тільки лишки хліба, а і всі їстівні запаси.

У Радянському Союзі про Тридцять третій рік знали всі, але ніхто на цю тему не розмовляв. Публічна згадка про голод кваліфікувалася як антирадянська вихватка, варта ув'язнення в концтаборах. У післясталінські часи залишився остаточний страх у вигляді так званого «внутрішнього цензора»: всі знали, про що можна говорити вголос, а чого не варто згадувати.

Національна трагедія стала наслідком руйнації та занепаду сільського господарства. Після 1933 р. зник український селянин – власник, вправний хлібороб, нащадок волелюбних козаків. Мільйони українських колгоспників були поглинуті директивною економікою, що стала фундаментом диктаторського режиму.

Страшними були морально – психологічні наслідки. Знавіснілі люди божеволіли, втрачали моральний і психологічний контроль над своїми вчинками, не відчували свою людську сутність. Вони їли собі подібних, споживали трупи загиблих, вбивали дітей, членів сім'ї, сусідів, родичів, односельців, просто перших – ліпших перехожих громадян. Морально-психологічна деградація голодуючого селянства дійшла своєї крайньої точки відліку, коли вже не спрацьовували будь-які загальнолюдські норми співжиття.

В ході розкуркулення і колективізації в кожному селі страх змушував людей доносити. Адже у табори попадали не лише ті, які щось висловили чи здійснили «антирадянське», але й ті, які випадково ставали свідками «крамольних» розмов й не донесли у відповідні органи.

Страх втручався у життя і душі людей, породжував моральну податливість, здатну перерости у моральну нерозбірливість. Утрутившись одного разу в душу людини, він назавжди вкарбувався в її свідомості. Час залишався безсилим виправити цю недугу. Чому так? Чи не виною цьому невидима примара історичних аналогій, висунутих наступним десятиріччям, коли поплюжилась моральна істина: доносити і лжесвідчити підло.

В наслідок Голодомору – 33 було підірвано генофонд нації. Навіки пішли у небуття люди, а з ними кращі людські якості, таланти, майбутня гордість нації.

Минув жахливий 1933 рік, та не минула тривога за своє життя і життя родини. Людей ще довго не покидав страх перед голодом. Сім'ї дотримувались жорсткої економії в харчах. Дотепер в садибах сільських старожилів, які пережили голод, з року в рік не вибував мішок з борошном про запас.

Отже, за кількістю жертв, географією поширення, демографічними, соціально-економічними та психологічними наслідками Голодомор 33-го р. в Україні – глобальна трагедія ХХ ст. Голодомор 33-го р. – наслідок мовчазного споглядання світової спільноти, особливо керівництва тих держав, що захищали демократію у власному домі. Саме вони, аби задовольнити свої політичні потреби, підтримали вступ СРСР до Ліги націй. Держава, що замордувала мільйони власних громадян, - мала слідувати за дотриманням прав людини в інших країнах. Голод 1932-1933рр. не лише злочин тоталітарного комуністичного режиму, а також безсоромний і ганебний історичний факт для людської цивілізації ХХ ст.

Ми маємо надію, що накопичений нами досвід роботи у процесі підготовки виставок та проведення заходів з даної проблематики може бути корисним для широкого кола музейних працівників, педагогів, вихователів, викладачів, які ставлять своєю метою виховання гідних громадян і патріотів власної країни.

Якщо ми прагнемо виховати справжнього патріота і громадянина держави, необхідно досягати того, щоб при доторканні до історичного минулого молоде покоління відчувало душевне хвилювання, а в інших випадках – і потрясіння. Байдужість, нудьга, сенсорний голод у цьому випадку неприпустимі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко О.Д. Історія України. - К.: Видавничий центр «Академія», 2007. – 394 с.
2. Борщевський С. Рік російської міфології / Сергій Борщевський. – Київ : Дуліби, 2016. – 288 с. – (Серія «Великі містифікації»).
3. Бут О.М., Климов А.О. Україна в 30-ті роки ХХ століття: навчальний посібник для студентів неісторичних спеціальностей університетів. – Луганськ: Альма – Матер – Знання, 2000. – 44 с.
4. Великий голод в Україні 1932-1933. – Торонто: Українське православне братство, 1988.
5. Голодомор в Україні 1932-1933 років. // Науково-методичний часопис Доба. – 2007.- № 4. – с. 4
6. Голод – геноцид 1933 року в Україні: історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків: міжнародна науково-теоретична конференція. – Київ, 28 листопада 1998р.: Матеріали, - К.: Вид-во М.П.Коць, 2000. – 536с.
7. Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. / Кер. кол. упоряд. Р.Я. Пиріг. – К.: Політвидав України, 1990. – 605 с.
8. Гришко В. Москва сльозам не вірить. Трагедія України 1933 року з перспективи 30-річчя (1933-1963). – Нью-Йорк.: Видання Добробус'у в США, 1963. – 69с.
9. Єфименко Г.Г. Зміна векторів у національній політиці Москви в голодоморний 1933р. // Укр. іст. журн. – 2003. - № 5. – С.25-47.
10. Заставний Ф. Український голодомор 1932-1933 років та його географія: через призму сучасної демографічної статистики. // Географія та основи економіки в школі. – 2003. - № 1. – С.33-37.
11. Історія звинувачує: Голодомор 1932-1933 рр. в Україні. // Золоті ворота. – 1933. - № 4. – С.3-168.
12. Кравченко Є. Голодомор на Луганщині: архивні документи о голоде 1932-1933 годов // ХХІ век. – 2001. – 5 декабря. – С.5.
13. Колективізація і голод на Україні, 1929-1933рр. / АН України. Інституту історії України та ін.: Упоряд.: Г.М. Михайличенко, Є.П. Шаталіна; Відп. ред. С.В. Кульчицький. – К.: Наук. думка, 1992. – 736с.

14. Колективізація і голод на Україні, 1929-1933рр. / АН України. Інституту історії України та ін.: Упоряд.: Г.М. Михайличенко, Є.П. Шаталіна; Відп. ред. С.В. Кульчицький. – К.: Наук. думка, 1992. – 736с.
15. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор. – К.: Либідь, 1993. – 384с.
16. Кульчицький С. Голодомор – 33: сталінський задум та його виконання //Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць, випуск 15. - К., 2006. с. 192-193
17. Кульчицький С. Демографічні наслідки голодомору 1933 року в Україні. Єфименко Г. Всесоюзний перепис 1937р. в Україні: документи та матеріали. – К.: Національна академія наук України. Інститут історії України, 2003. – 192с.
18. Кульчицький С.В., Шаталіна Є.П. Становище дітей на Україні у 1931-1933 рр. (документальна розповідь). – К.: “Наукова думка”, 1989. – 26 с.
19. Кульчицький С.В, Шаталіна Є.П. Процес розкуркулення 1929-1932 рр. очима селян. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – 1992. – Вип.2. – 78 с.
20. Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921-1939). – К.: видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 336 с.
21. Марочко В.І. Голодомор в Україні: причини і наслідки (1932-1933) //Освіта (спецвипуск-підручник). – 1993. - №2. – С.4-8.
22. Матеріали сайту Українського інституту національної пам’яті. – Київ, 2017. Режим доступу: www.memory.gov.ua.
23. Ми звинувачуємо! Голодомор 1932-1933 рр. – геноцид українського народу. – К.: Український інститут національної пам’яті, 2007.
24. Мірошніченко І.О. Старобільщина (історико-краєзнавчий нарис) – Луганськ: ВАТ “ЛОД”, 2002. – 112 с.
25. Мейс Е. Висновки та перспективи дослідження голодомору 1933 року // Сучасність. – 1993. - №4. – С.150-154.
26. 33-й: голод: Народна книга – Меморіал / Упоряд.: Л.Б.Коваленко, В.А.Моняк. – К.: Радянський письменник, 1991. – 584 с.

27. Нариси історії України ХХ століття. /За заг. ред. акад. В.А.Смолія. – К.: Генеза, 2004. – 125 с.
28. Сафронова І. Голодомор в Україні на початку 30-х років ХХ сторіччя // Вісник Академії правових наук України. – 2003. - №1. – С.61-69.
29. Троян М. Голод //Донбас. – 1989. - № 3. – С.80-85.
30. Чорна книга України: Збірник документів, архівних матеріалів, листів, доповідей, статей, досліджень, есе (Упоряд., ред. Ф. Зубанича; Передмова В.Яворівського. – К.: Вид. центр «Просвіта», 1998. – 784 с.
31. Чорні жнива: голод 1932-1933 років у Валківському та Коломацькому районах Харківщини: (Документи, спогади, списки померлих) /Упоряд. Т.Поліщук. – К.; Х.; Нью-Йорк.; Філадельфія: Вид-во М.П.Коць, 1997. – 368 с.
32. Шаповал Ю.І. Доля як історія. – К., 2006. – 305 с.
33. Як нас знищував більшовицький цар – голод: (спогади свідків української національної катастрофи). // Луганські вісті. – 2002. - №5. – С.2-4.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Указ Президента України

Про заходи у зв'язку з 85-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні - геноциду Українського народу

З метою вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні, забезпечення належної організації та проведення у 2017 і 2018 роках заходів у зв'язку з 85-ми роковинами цієї трагедії, донесення до світової спільноти інформації про Голодомор 1932-1933 років в Україні – геноцид Українського народу, вчинений комуністичним тоталітарним режимом, а також сприяння дальшому дослідженню проблем голодоморів першої половини ХХ століття в Україні та їх наслідків **постановляю:**

1. Кабінету Міністрів України:

1) утворити у місячний строк Організаційний комітет із підготовки і проведення заходів у зв'язку з 85-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні (далі - Організаційний комітет), визначивши його співголовами Прем'єр-міністра України і Главу Адміністрації Президента України та включивши до його складу вчених, представників Громадського комітету із вшанування пам'яті жертв Голодомору - геноциду 1932-1933 років в Україні, інших громадських об'єднань, організацій закордонних українців, представників центральних і місцевих органів виконавчої влади, територіальних громад;

2) розробити наоснові пропозицій Організаційного комітету, затвердити у тримісячний строк і забезпечити виконання плану заходів на 2017-2018 роки у зв'язку із 85-ми роковинами Голодомору, передбачивши, зокрема:

проведення за участю представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадськості, духовенства, іноземних гостей жалобних заходів у місті Києві та інших населених пунктах;

організацію та проведення у місті Києві Міжнародного форуму, присвяченого 85-м роковинам Голодомору 1932-1933 років в Україні - геноциду Українського народу;

проведення тематичних наукових, науково-практичних конференцій, круглих столів;

забезпечення із залученням Національної академії наук України дальшого дослідження проблем голодоморів першої половини ХХ століття в Україні (Голодомору 1932-1933 років в Україні, голодоморів 1921-1922 років та 1946-1947 років в Україні) та їх наслідків, зокрема й щодо осіб, причетних до вчинення геноциду Українського народу - Голодомору 1932-1933 років, а також формування Національної книги пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні, продовження пошукової роботи зі встановлення осіб, які у 1932-1933 роках рятували людей від голоду;

публікацію наукових праць, збірок документів і матеріалів, енциклопедичних, довідкових, науково-популярних та інших видань, пов'язаних з темою геноциду Українського народу;

здійснення заходів щодо інформування суспільства про події, пов'язані з Голодомором 1932-1933 років в Україні - геноцидом Українського народу, вчиненим комуністичним тоталітарним режимом;

оновлення тематичних виставок архівних документів, фотоматеріалів, творів мистецтва та літератури, формування та оновлення відповідних експозицій, зокрема в краєзнавчих музеях;

організацію у навчальних закладах та закладах культури інформаційних, навчально-виховних, культурно-мистецьких, інших заходів у зв'язку з 85-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років, спрямованих на донесення інформації про вчинені комуністичним тоталітарним режимом Голодомор 1932-1933 років в Україні - геноцид Українського народу, голодомори 1921-1922 років, 1946-1947 років в Україні, вшанування пам'яті їх жертв, а також сприяння вивченню історії України, виховання у громадян, насамперед учнівської та студентської молоді, патріотизму;

проведення серед учнів, студентів та молодих вчених конкурсів на створення кращого твору літератури, твору образотворчого мистецтва, музичного твору на вшанування пам'яті жертв геноциду Українського народу, а також всеукраїнського конкурсу науково-пошукових робіт «Голодомор 1932-1933 років в Україні. Україна пам'ятає»;

сприяння реалізації ініціатив громадськості, спрямованих на збереження та відновлення національної пам'яті, єднання суспільства;

забезпечення створення геоінформаційної системи місць, пов'язаних з трагічними подіями Голодомору 1932-1933 років в Україні;

випуск в обіг поштової марки і конверта у зв'язку з 85-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні та здійснення спецпогашення поштової марки;

3) забезпечити в установленому порядку вирішення питань щодо розвитку Національного музею "Меморіал жертв Голодомору";

4) забезпечити разом з Київською міською державною адміністрацією вирішення в установленому порядку питання спорудження у місті Києві пам'ятника визначному досліднику голодоморів в Україні Джеймсу Мейсу.

2. Міністерству закордонних справ України:

1) продовжувати роботу щодо визнання світовою спільнотою – іноземними державами та міжнародними організаціями Голодомору 1932-1933 років в Україні геноцидом Українського народу;

2) вжити разом із Міністерством культури України та Українським інститутом національної пам'яті в установленому порядку заходів щодо організації тематичних виставок у приміщеннях парламентів та урядових установ іноземних держав, міжнародних організацій, здійснення інформаційно-роз'яснювальної роботи з метою поширення інформації про злочин геноциду, вчинений тоталітарним комуністичним режимом у 1932-1933 роках проти Українського народу;

3) забезпечити проведення закордонними дипломатичними установами України заходів у зв'язку з 85-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні, а також залучення до участі в офіційних заходах, які проводяться в Україні, представників дипломатичного корпусу іноземних держав, акредитованого в Україні;

4) сприяти представникам української громадськості за кордоном та організаціям закордонних українців в проведенні заходів у зв'язку із 85-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні.

3. Обласним, Київській міській державним адміністраціям:

1) розробити, затвердити та забезпечити виконання регіональних планів заходів у зв'язку із 85-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні;

2) вжити заходів щодо належного впорядкування місць поховань, пам'ятників, пам'ятних знаків жертвам Голодомору 1932-1933 років в Україні;

3) сприяти громадським об'єднанням, благодійним фондам, громадянам у проведенні пошукових робіт, встановленні місць поховань жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні, голодоморів 1921-1922 років та 1946-1947 років в Україні, ушануванні їх пам'яті, проведенні відповідної науково-дослідної та інформаційної діяльності.

4. Державному комітету телебачення і радіомовлення України забезпечити показ тематичних фільмів, організацію теле- і радіопередач, широке висвітлення заходів у зв'язку з 85-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні.

5. Цей Указ набирає чинності з дня його опублікування.

Президент України
м. Київ
26 листопада 2016 року
№ 523/2016

П. ПОРОШЕНКО

ЗАКОН УКРАЇНИ
Про Голодомор 1932-1933 років в Україні
(Відомості Верховної Ради України. -2006. - N 50. – Ст. 504)

Верховна Рада України постановляє:

вшановуючи пам'ять мільйонів співвітчизників, які стали жертвами Голодомору 1932-1933 років в Україні та його наслідків; шануючи всіх громадян, які пережили цю страшну трагедію в історії Українського народу; усвідомлюючи моральний обов'язок перед минулими та наступними поколіннями українців і визнаючи необхідність відновлення історичної справедливості, утвердження в суспільстві нетерпимості до будь-яких проявів насильства; відзначаючи, що трагедія Голодомору 1932-1933 років в Україні офіційно заперечувалася владою СРСР протягом багатьох десятиріч; засуджуючи злочинні дії тоталітарного режиму СРСР, спрямовані на організацію Голодомору, наслідком яких стало знищення мільйонів людей, руйнування соціальних основ Українського народу, його вікових традицій, духовної культури і етнічної самобутності; співчуваючи іншим народам колишнього СРСР, які зазнали жертв внаслідок Голодомору; високо цінуючи солідарність та підтримку міжнародної спільноти у засудженні Голодомору 1932-1933 років в Україні, що відображено в актах парламентів Австралії, Аргентинської Республіки, Республіки Грузія, Естонської Республіки, Італійської Республіки, Канади, Литовської Республіки, Республіки Польща, Сполучених Штатів Америки, Угорської Республіки, а також у розповсюдженій як офіційний документ 58-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН Спільній заяві з нагоди 70-х роковин Голодомору – Великого голоду 1932-1933 років в Україні, яку підписали Аргентинська Республіка, Азербайджанська Республіка, Народна Республіка Бангладеш, Республіка Білорусь, Республіка Бенін, Республіка Боснія і Герцеговина, Республіка Гватемала, Республіка Грузія, Арабська Республіка Єгипет, Ісламська Республіка Іран, Республіка Казахстан, Канада, Держава Катар, Киргизька Республіка, Держава Кувейт, Республіка Македонія, Монголія, Республіка Науру, Королівство Непал, Об'єднані Арабські Емірати, Ісламська Республіка Пакистан, Республіка Перу, Південно-Африканська Республіка, Республіка Корея, Республіка Молдова, Російська Федерація, Королівство Саудівська Аравія, Сирійська Арабська Республіка, Сполучені Штати Америки, Республіка Судан, Республіка Таджикистан, Туркменістан, Демократична Республіка Тимор-Лешті, Республіка Узбекистан, Україна та Ямайка, а також підтримали Австралія, Держава Ізраїль, Республіка Сербія і Чорногорія та 25 держав – членів Європейського Союзу;

виходячи з Рекомендацій парламентських слухань щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років, схвалених Постановою Верховної Ради України від 6 березня 2003 року N 607-IV (607-15), та Звернення до Українського народу учасників спеціального засідання Верховної Ради України 14 травня 2003 року щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років, схваленого Постановою Верховної Ради України від 15 травня 2003 року N 789-IV (789-15), в якому Голодомор визнається актом геноциду Українського народу як наслідок зумисних дій тоталітарного репресивного сталінського режиму, спрямованих на масове знищення частини українського та інших народів колишнього СРСР;

визнаючи Голодомор 1932-1933 років в Україні відповідно до Конвенції від 9 грудня 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (995_155) як цілеспрямований акт масового знищення людей, приймає цей Закон.

Стаття 1. Голодомор 1932-1933 років в Україні є геноцидом Українського народу.

Стаття 2. Публічне заперечення Голодомору 1932-1933 років в Україні визнається наругою над пам'яттю мільйонів жертв Голодомору, приниженням гідності Українського народу і є протиправним.

Стаття 3. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування відповідно до своїх повноважень зобов'язані:

брати участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу;

сприяти консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості та культури, поширенню інформації про Голодомор 1932-1933 років в Україні серед громадян України та світової громадськості, забезпечувати вивчення трагедії Голодомору в навчальних закладах України;

вживати заходів щодо увічнення пам'яті жертв та постраждалих від Голодомору 1932-1933 років в Україні, в тому числі спорудження у населених пунктах меморіалів пам'яті та встановлення пам'ятних знаків жертвам Голодомору;

забезпечувати в установленому порядку доступ наукових та громадських установ і організацій, вчених, окремих громадян, які досліджують проблеми Голодомору 1932-1933 років в Україні та його наслідки, до архівних та інших матеріалів з питань, що стосуються Голодомору.

Стаття 4. Держава забезпечує умови для проведення досліджень та здійснення заходів з увічнення пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні на основі відповідної загальнодержавної програми, кошти на виконання якої щорічно передбачаються в Державному бюджеті України.

Стаття 5. Прикінцеві положення.

1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

2. Кабінету Міністрів України:

1) визначити статус і функції Українського інституту національної пам'яті та забезпечити його утримання за рахунок коштів державного бюджету як спеціального уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу;

2) у тримісячний термін з дня набрання чинності цим Законом: подати на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо приведення законодавчих актів України у відповідність із цим Законом;

привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;

забезпечити перегляд і скасування органами виконавчої влади прийнятих ними нормативно-правових актів, що не відповідають цьому Закону;

3) вирішити в установленому порядку за участю Київської міської державної адміністрації питання щодо спорудження у м. Києві до 75-х роковин Голодомору 1932-1933 років в Україні Меморіалу пам'яті жертв голодоморів в Україні.

Президент України

м. Київ, 28 листопада 2006 року

№ 376-V

Відомості Верховної Ради України

від 15.12.2006 - 2006 р. - № 50- стор. 1587. - стаття 504

В.ЮЩЕНКО

«Люди Правди...»

Гарет Джонс (1905 –1935) – британський журналіст. Автор понад 20 статей на тему голоду. Він тричі побував у Радянському Союзі, востаннє – у березні 1933 року. Порушивши заборону на в'їзд іноземним журналістам до України, нелегально здійснив поїздку Харківською областю. 29 березня 1933 року Гарет скликав прес-конференцію в Берліні, на якій уперше публічно заявив про Голодомор. Прес-реліз був опублікований багатьма газетами, зокрема «New York Evening Post» та «Manchester Guardian». Всього Джонс до 1935 року видав декілька десятків статей на тему голоду та побаченого в голодній Україні.

«Я пройшов через безліч сіл... Скрізь чув плач: «У нас немає хліба. Ми помираємо! Передайте в Англію, що ми пухнемо від голоду».

Малколм Маггерідж (1903 –1990) – британський журналіст, автор трьох статей із описом голоду в Україні та роману «Зима у Москві», виданого 1934 року. У 1933 році дістався до охопленої голодом України. Завдяки його репортажам Британія дізналась про голод. У 2008 році за вагомий особистий внесок у донесення до світової спільноти правди про геноцид Українського народу під час Голодомору 1932–1933 років Гарет Джонс та Малколм Маггерідж були нагороджені (посмертно) орденом «За заслуги» III ступеня.

«Я ніколи не посмію цього забути... Хліборобів, які в снігу на колінах жebraють шматок хліба».

Вільям Генрі Чемберлін (1897 – 1969) – американський журналіст, московський кореспондент бостонської газети «Christian Science Monitor», історик. У жовтні 1933-го подорожував Україною.

Повідомлення з цієї мандрівки до Бостона він надсилав із осені 1934-го, коли назавжди залишив СРСР. Тоді ж вийшла його книжка «Залізна доба Росії». В окремому розділі про Україну він розповідав, що голод охопив територію з населенням 60 млн, а кількість жертв становила 3–4 млн осіб. У 1944 році у Нью-Йорку вийшла ще одна книга Вільяма Чемберліна «Україна: пригнічена нація».

«Не було в історії людства катастрофи таких величезних розмірів, яка привернула б таку малу увагу міжнародного світу... Голод був інструментом національної політики більшовиків, вжитим свідомо як останній засіб зломити опір українського селянства проти системи».

Улас Самчук (1905 – 1987) – український письменник. У 1934 році Самчук завершує роботу над романом «Марія» – першим художнім твором на тему Голодомору, який має посвяту «Матерям, що загинули голодною смертю на Україні в роках 1932 – 1933». Жах матері у голодні роки полягав у тому, що вона ніяк не могла зарадити стражданням дитини, яка повільно згасала на її очах, і частіше за все помирала першою. В Україні роман вийшов лише у 1991 році.

«Марія стоїть над дитиною і думає: «Вмреш, дитинко. На широкому світі немає вже для тебе трошечки хліба... Зовсім трошечки хліба...»

Андрей Шептицький (1865 – 1944) – митрополит Української греко-католицької церкви. 24 липня 1933 року разом із вищим духовенством церкви проголошує відозву «Україна в передсмертних судорогах». У ній він закликає християн усього світу

поширювати правду про Голодомор в Україні і надавати допомогу голодуючому українському народові. Пастирське послання зачитали у греко-католицьких церквах як в Галичині, так і поза її межами. Про нечуваний злочин у радянській Україні митрополит поінформував Ватикан. Наступного дня після оголошення відозви 35 українських громадських організацій та партій об'єдналися в Український громадський комітет рятунку України, який став координатором допомоги голодуючим. Утім, радянська влада від будь-якої зовнішньої допомоги відмовлялася, приховуючи факт геноциду в Україні.

«Усі радіостанції просимо рознести наш голос цілому світові: може дійде він і до убогих хатин конаючих з голоду селян».

Мілена Рудницька (1892 – 1976) – громадська активістка, депутат польського Сейму, переговорник, автор статей на тему Голодомору. Мілена стала неофіційним послом, яка за допомогою офіційних і приватних зустрічей із представниками різних країн світу та керівників неурядових установ намагалася змінити суспільну думку та вплинути на Радянський Союз. Ці сподівання ґрунтувалися на винесенні питання про голод на розгляд Ліги Націй та допомогу Міжнародного Червоного Хреста. Рудницькій вдалося приватно провести зустріч із Головою Ради Ліги Націй – Прем'єр-міністром та міністром закордонних справ Норвегії доктором Йоганом Людвігом Мовінкелем. Останньому були передані матеріали про голод одразу від кількох міжнародних і українських організацій.

«Великий Голод був найбільшою катастрофою, яку Україна пережила – як щодо кількості жертв, так і щодо людських страждань».

Йоган Людвіг Мовінкель (1870 – 1943) – Прем'єр-міністр Норвегії, Президент Ради Ліги Націй у 1933 році, який виніс питання Голодомору на розгляд Ради Ліги Націй. Успішний бізнесмен, прихильник економічного об'єднання європейських країн на основі зони вільної торгівлі. Один із предтеч Європейського Союзу. Противник нацистів. У 1933 році йому були передані матеріали про голод одразу від кількох українських і міжнародних організацій. Такий дипломатичний хід переконав його пролобіювати українське питання. Втім, зусилля Мовінкеля не увінчалися успіхом. 29 вересня 1933 року в Женеві відбулося засідання Ліги Націй за участі 14 держав. Мовінкель чотири рази брав слово, щоб переконати представників країн-учасниць у важливості допомоги жителям радянської України. Однак його заклик не був підтриманий. Постійні члени Ради Великобританія, Франція, Японія висловилися проти. Врешті-решт вирішено передати українську справу на розгляд Міжнародного комітету Червоного хреста, який у свою чергу звернувся до радянського уряду з пропозицією дати згоду на організацію міжнародної допомоги для голодуючих. На це в грудні 1933 року з Москви надійшла відповідь, в якій було заявлено, що жодного голоду в УСРР і Північному Кавказі немає.

«Ідеться про життя мільйонів. Тому я не міг мовчати».

Нестор Білоус (1889 – 1972) – колгоспний сторож із Харківщини (с. Леб'язьке), свідок Голодомору, автор щоденника. Щоденник вів із 1911 року, хоча мав всього три класи церковно-парафіяльної школи. Брав участь у Першій світовій війні. Пережив голод 1921–1922 років і Голодомор 1932–1933 років, жахливі реалії якого описав простою мовою. На початку серпня 1937 року Нестора було заарештовано, а через кілька місяців засуджено на 6 років ув'язнення у ГУЛАГу за статтею 54–10 Карного кодексу УРСР – «контрреволюційна діяльність, спрямована на підрив колгоспного ладу». Білоуса визнали винним у тому, що він «неоднократно в розговорах с членами

колхоза «Красный колос» проводил контрреволюційну агітацію і вел дневник, куди записував свої контрреволюційні думки». 30 липня 2008 року Харківська обласна прокуратура переглянула справу Н. Білоуса і на підставі ст. 1 Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» винесла рішення про його повну реабілітацію.

8.05.1933 рік: «Почалася тепла погода і сходять всі посіви... Колгоспи сіють... Люди мруть з голоду...».

Марко Желізняк (1893-1982) – селянин-фотоаматор із села Удачне на Донеччині. Село від початку 1920-х мало свого фотолітописця. Він знімав усе: від першого трактора в Удачному до страхітливих подій Голодомору. Камера Желізняка зафіксувала розкуркулення та відбирання хліба. Зберігши знімки, він лише після смерті Сталіна написав коментарі до них. Наприклад, на фото дітей 33-го року він написав: «Здобутки колективізації...».

«Що сьогодні є рядовий знімок, те завтра буде історією».

Олександра Радченко (1896 – 1965) – вчителька з Харкова, свідок Голодомору, автор щоденника, в якому описала перебіг тих страшних подій. Мала трьох дочок – Елізу, Віру, Діну. Сім'я пережила Голодомор, Великий терор та Другу світову війну.

Олександрі було заарештовано в серпні 1945 року. При обшуку вилучено сім зошитів – щоденників 1926–1945 років. Три з них було знищено слідчими. П'ять-шість зошитів спалили діти Олександрі Миколаївні, побоюючись арешту та намагаючись допомогти матері, яка була під слідством. Комуністичний суд виніс жорстокий вирок – 10 років ГУЛАГу. Олександра Радченко повернулася в Україну лише в серпні 1955 року, після відбуття повного терміну ув'язнення. 23 липня 1991 року Олександрі Радченко посмертно реабілітували. Матеріали слідства, разом із щоденниками віднайдено лише у 2001 році.

«Щоденник я присвятила своїм дітям, щоб вони літ за 20 прочитали й побачили, як страждав і стогнав народ, який був жахливий голод, якими жорстокими методами будували соціалізм».

Віктор Кравченко (1905 – 1966) – колишній радянський функціонер, автор книг «Я обрав свободу» і «Я обираю справедливість». У 1944-му зумів втекти на Захід та опублікувати бестселер «Я обрав свободу», де описав колективізацію, Голодомор, Великий терор, свідком яких був. У цей самий час Міністерство державної безпеки СРСР організувало міжнародну кампанію з дискредитації Кравченка. Тривалий судовий розгляд, що проходив від 24 січня до 22 березня 1949 року в Парижі, був названий «процесом століття» через кількість залучених свідків з обох боків. Від Кравченка це були переважно безпосередні свідки злочинів комуністичної системи. Захист спирався переважно на свідчення відомих осіб. Суд став на бік Кравченка і присудив йому компенсацію в розмірі 50 тис. франків.

«На полі бою люди помирають швидко, вони стріляють у відповідь, їх підтримують побратими і почуття обов'язку. Тут я побачив людей, що помирали на самоті, повільно, помирали страхітливо, безцільно, без надії, що їх жертва виправдана. Вони потрапили в пастку і залишились там помирати від голоду, кожен у власному домі, за політичним рішенням, прийнятим у далекій столиці за столами для нарад і банкетів. Не було навіть розради від неминучості щоб полегшити жах».

Рафаель Лемкін (1900 – 1959) – американський юрист, автор статті «Радянський геноцид в Україні», книги «Правління Осьових сил в окупованій Європі». Саме він уперше застосовував термін «геноцид», визначивши його як «координоване планування різних дій, спрямованих на знищення основоположних основ життя національних груп, з метою повного винищення самих цих груп». За допомогою його зусиль термін геноцид було додано до переліку звинувачень проти найвищого командування нацистів. Він був одним із авторів резолюції Генеральної Асамблеї ООН – «Конвенції про запобігання та покарання злочинів геноциду», в якій було надано остаточне визначення геноциду в юридичних термінах.

«Голодомор є класичним прикладом радянського геноциду, найдовшого й наймасштабнішого експерименту з русифікації, а саме – винищення української нації».

Роберт Конквест (1917 – 2015) – американський історик-радянолог, автор книги «Жнива скорботи» – найгрунтовнішої наукової праці про Голодомор.

«Жнива скорботи» з'явилися у 1986 році у престижному OxfordUniversityPress й до сьогодні залишаються найвідомішою у світі працею про Україну. Висновок автора полягає в тому, що селянство підрадянської України стало жертвою страхітливого експерименту – «терору голодом». У 1993 році книга «Жнива скорботи» вийшла друком і в Україні. У 2005 році її автор нагороджений найвищою цивільною нагородою у Сполучених Штатах Америки – «Президентською медаллю Свободи». Президент України Віктор Ющенко за вагомий особистий внесок у дослідження голодоморів в Україні у 2005 році нагородив орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня.

«Суд історії не може оголосити іншого вироку радянському режимові, крім кримінальної відповідальності».

Джеймс Мейс (1952 – 2004) – американський історик, Голова Комісії Конгресу США зі збору свідчень очевидців голоду, автор безлічі публікацій про Голодомор.

У результаті роботи Комісії зі збору свідчень опубліковано тритомник майже двох сотень усних свідчень про голод в Україні. В нашій країні ці матеріали перевидані у 2008 році.

У 1993 році Джеймс Мейс переїхав до України. Працював у Києво-Могилянській академії, займався політологією і дослідженням Голодомору. Він характеризував українське суспільство як постгеноцидне: «Це глибоко травматизований, зраний організм, який щосили намагається забути про жахи минулого...». Саме Мейс запропонував запалити свічки в знак пам'яті за померлими: «...щоб прості українці запалили в цей день у вікнах свічки – вони стануть поминальними свічками за батьками, дідами, прадідами, вони освітять майбутнє без жертв, без насильства, без жахів». 26 листопада 2005 року його нагороджено орденом князя Ярослава Мудрого II ступеня (посмертно).

«Мені судилася така доля, що ваші мертві вибрали мене. Не можна займатися історією голокосту та не стати хоч би напівєвресем, як не можна займатися історією голодомору й не стати хоча б напівукраїнцем».

Володимир Маняк та його дружина Лідія Коваленко-Маняк – відомі українські громадсько-політичні діячі, публіцисти, журналісти. Одні з перших в радянській Україні почали досліджувати Голодомор. З 1987-го зібрали документи та свідчення понад 1000 очевидців геноциду й у 1991 році видали «33-й: Голод: Народна Книга-Меморіал». Подружжю Маняків посмертно присуджено у 1993 році Державну премію України ім. Т. Шевченка за вагомий внесок у дослідження голодоморів в Україні,

привернення уваги міжнародної спільноти до визнання голодомору 1932 – 1933 в УРСР актом геноциду українського народу, активну громадянську діяльність щодо вшанування пам'яті жертв трагедії.

«Хай ця гірка Книга, народжена після десятиліть безмолвства, ляже першим каменем у підмурок всенародного пам'ятника трагічній історії українського народу. Ми прагнемо відродження українського народу взагалі і головного носія українства – селянина, зокрема. Відродження можливе лише тоді, коли народ не втратив свою пам'ять».

Додаток 4

Загальна кількість жертв катастрофи 1932-1933 рр. в Україні досі не відома. Дослідники лише наближаються до її реальної статистики. [3.]

	Рік оцінки	Прямі втрати	Сукупні втрати (прямі втрати і втрати від зниження народжуваності)
Іван Багряний	1946	понад 5 млн.	
Василь Кук	1952	5-7 млн.	
Дмитро Соловей	1954	4-5 млн.	
Володимир Кубійович	1959	2-3 млн.	
Роберт Конквест	1986	5 млн.	
Станіслав Кульчицький	1990-1991	3-3,5 млн.	5 млн.
Сергій Максудов	1991	4,6 млн.	5,5-6 млн.
Стівен Віткрофт	2001	3-3,5 млн.	
Василь Марочко	2007	6 млн.	

Додаток 5

Статистика смертності в національному розрізі має таку картину:

національність	місто (тис. чол.)	село (тис. чол.)	всього (тис. чол.)	у % до підсумку
українці	111,8	1440,4	1552,2	81,3
росіяни	33,2	51,8	85,0	4,5
євреї	20,1	6,9	27,0	1,4
поляки	2,8	17,9	20,7	1,1
молдавани	0,1	16,0	16,1	0,8
німці	1,7	11,5	13,2	0,7
болгари	0,2	7,5	7,7	0,4
греки	0,7	1,8	2,5	0,1
інші та громадяни з невказаною національністю	60,4	124,2	184,6	9,7
ВСЬОГО	230,9	1678,1	1909,0	100,0

Голодомор у художній літературі

1. Барка В. Жовтий князь: Роман /Передм. М.Жулинського. – К.: Київська правда, 2003. – 319 с.
2. Бедзик Ю. Гіпсова лялька: Роман / Ю. Бедзик. – К.: Юг, 2004. – 288 с.
3. Гуцало Є. Сльози Божої матері: Повісті / Є. Гуцало. – К.: Молодь, 1990. – 264с.
4. Мак О. Каміння під косою: Повість. Худож. О. Коваль: 2-ге вид. – К.: Глобус, 1994. – 126.
5. Руденко М. Хрест: поема / М. Руденко. – К., 1996.
6. Самчук У. Марія: Хроніка одного життя. Роман / У. Самчук. – К., 2000 – 189 с.
7. Самчук У. Темнота / У.Самчук. – 1957.

Корисні інтернет-посилання:

- 1.Електронний архів Голодомору: зведений реєстр архівних документів:<http://www.archives.gov.ua/Sections/Famine/Publicat/>.
- 2.Спеціальний проект сайту «Історична правда» – «Голодомор 1932-1933»:<http://www.istpravda.com.ua/themes/holodomor/>.
3. Сайт Голодомор 1932-1933 Харківська область:<http://www.golodomor.kharkov.ua/>.
4. Голодомор 1932 – 1933 рр. Опис колекції документів ГДА Служби безпеки України на офіційному сайті СБУ:
http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=49757&cat_id=53076.
- 5.Розділ офіційного сайту Державного комітету архівів України:<http://www.archives.gov.ua/Sections/Famine/>.
- 6.Сайт Українського інституту національної пам'яті:<http://www.memory.gov.ua/holodomor-commemoration-news>.
- 7.Український науковий інститут Гарвардського університету. Проект. Мапа. Великий голод:<http://gis.huri.harvard.edu/the-great-famine/about-the-great-famine-project.html>.
- 8.Спеціальний розділ офіційного веб-порталу Державного комітету архівів України, присвячений Голодомору:<http://www.archives.gov.ua/Sections/Famine/index.php>.
- 9.Пам'ятники жертвам Голодомору в Україні:<http://www.holodomor-monuments.org>
- 10.Меморіал пам'яті жертв голодоморів в Україні в Києві:<http://www.memorialholodomors.org.ua>
- 11.Голодомор 1932 – 1933 рр. Харківська область:<http://www.golodomor.kharkov.ua/>
- 12.Веб-сайт Геноцид Голодом:
<http://www.holodomoreducation.org/index.php/id/158/lang/ua>
- 13.Енциклопедія голодомору 1932-1933 років в Україні:http://www.history.org.ua/?discussion&nazva=_enhld

Перелік художніх і документальних фільмів про Голодомор.

Художні фільми:

1. «Голод-33», за мотивами роману Василя Барки «Жовтий князь», реж. О.Янчук, 1991, кіностудія імені О.Довженка, Україна.
2. «Поводир», реж. О.Санін, 2014, студія «Prontofilm», Україна.
3. «Маленьке життя», реж. О.Жовна, 2008, кінокомпанія «Група компаній Фокстрот», Україна.

Документальні фільми:

1. «Жнива розпачу», реж. С.Новицький, Ю.Луговий, 1984, Канада.
2. «Під знаком біди», реж. К.Крайній, 1990, «Київнаукфільм», Україна.
3. «Українська ніч 33-го», у 4 частинах («Страх», «Жах», «Гільйотина», «Справа Грушевського»), реж. В.Георгієнко, 1994–1998, «Укртелефільм», Україна.
4. «Час темряви», реж. С.Дудка, 2003, «Укртелефільм», Україна.
5. «33-й. Свідчення очевидців», реж. М.Лактіонов-Стезенко, 1989, Українська студія хронікально-документальних фільмів, Об'єднання «Імпульс», Україна.
6. «Голодомор. Україна, ХХ століття: Технологія геноциду», реж. В. Дерюгін, 2005, Фонд «Україна 3000», НТКУ, Україна.
7. «Свіча Джеймса Ернеста Мейса», реж. Н.Сущева, 2008, агенція «Стожари», Україна.
8. «Хлібна гільйотина», реж. І.Кобрин, 2008, студія «Телеком», Україна.
9. «Живі», реж. С.Буковський, 2008, кіностудія «Листопад фільм», Україна.
10. «Жорна», реж. Г.Гін, 2008, студія «МедіаПорт», Харків, Україна.
11. «Закляття безпам'ятства. Голодомор 1932-33 років на Луганщині», реж. О.Крамаренко, 2009, Україна.
12. «О горе, це ж гості до мене», реж. П.Фаренюк, 1989, Українська студія хронікально-документальних фільмів, Україна.
13. «Великий голод», реж. Е.Лозовий, П.Овечкін, 2005, студія 1+1, Україна.
14. «Незнаний голод», реж. Т.Гукало, 2003, кінокомпанія «Комітет дослідження українського Голодомору», Канада.
15. «Україна. Забута історія – Голодомор. Влада варта смерті», реж. А. Романді, 2011, телеканал «Мега», Україна.

Книги та статті про голодомор 1932-1933–х років:

1. Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки. – К.: Наукова думка, 2003. – 887 с.
Дослідження історії голодомору 1932-1933 років.
2. Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К.: Політвидав України, 1990. – 605 с.
Збірник містить дослідження вчених та нові розсекречені архівні матеріали, які висвітлюють справжні причини, хронологічний перебіг та наслідки голодомору.
3. Граціозні А. Голод 1933 року був геноцидом проти українського народу: Сталін не прагнув винищити всіх українців, він хотів убити декілька мільйонів, аби змусити інших скоритися його владі //День. – 2007. 9 вересні.- С.1,4.
4. Кульчицький С. 1933: трагедія голоду. – К.: Т-во «Знання» УРСР. 1989.- 48 с. – (Сер. 1: Теорія і практика КПРС. Історія, № 6).
У брошурі зроблено спробу оцінити масштаби голоду 1932-1933 рр. і викликаних ним демографічних втрат.
5. Кульчицький С. Ціна «великого перелому» /С.Кульчицький; худож. Ю.Щепкін. – К.: Україна, 1991. – 431 с.
У науковому дослідженні на конкретних фактах доведено, що голод 1933 р. був результатом злочинної діяльності надзвичайної хлібозаготівельної комісії, що діяла в Україні під керівництвом Молотова і Кагановича.
6. Макаренко Н. Погляд із XXI століття: розсекречена пам'ять /Н.Макаренко //Молодь України. - 2007. – 6-10 вересня. – с. 8
Уривки з архівних матеріалів, документів-свідчень очевидців трагедії, які були представлені на виставці «Розсекречена пам'ять» у листопаді 2006 р. в м.Києві.
7. Марочко В. Голодомор в українському селі //Історія українського селянства. – К., 2006. – Т.2. – с. 178-199.
Розглядаються причини голоду, аналізується ситуація в українському селі, яка склалася внаслідок соціально-економічної політики радянської держави в 20-30-х роках ХХ ст.
8. Міщенко О. Безкровна війна: книга свідчень /О.Міщенко; худож. оформ. С.Бівая. – К.: Молодь, 1991. – 174 с.
Документальні розповіді, свідчення тих, кому довелося пережити страшний голод 1933 р.
9. Смертю смерть подолали: голодомор в Україні 1932-1933. – К.: Україна, 2003. – 352 с.
У книзі трагедія голодомору 1932-1933 рр. висвітлюється як у загальноукраїнському, так і в регіональному аспектах. Аналіз тогочасних подій органічно доповнюється численними архівними документами, спогадами очевидців, оригінальними ілюстративними матеріалами.
10. Тевнен Е. Голод 1932-1933 років в Україні очима французів, американців та інших людей Заходу: сучасний погляд //Всесвіт. – 2003.- № 1-2. – С. 151-160.

Голодомор 1932-1933 рр. у художній літературі:

1. Барка В. Жовтий князь: Роман /Передм. М.Жулинського.- К.: Київська правда, 2003. – 319 с.
Автор роману, який сам пережив голод і на власні очі бачив жахи канібалізму, розкриває страшну правду про трагічні події 1932-1933 рр. в Україні.
2. Бедзик Ю. Гіпсова лялька: Роман. – К.: Юг, 2004. – 288 с.
Роман про нечувані страждання нашого народу в роки голодомору 1932-1933 рр.
3. Збанацький Ю.Кандьор //Збанацький Ю. Ошукана віра. – К., 1989. – С.40-59.
Оповідання про життя українського села в період сталінізму та жахливий голод 1933 року.
4. Гуцало Є. Сльози божої матері: Повісті. – К.: Молодь, 1990. – 264 с.
Повість присвячено страшним подіям голодомору 1932-1933 рр. в Україні.
5. Мак О. Каміння під косою: Повість. Худож. О.Коваль: 2-ге вид. – К.: Глобус, 1994. – 126.
У повісті відомої української письменниці з Канади розповідається про голодомор 1932-1933 рр. як трагедію українського народу.

Реалізація плану з організації штучного голоду

Дата	Подія
1932 рік	
Липень	Україні нав'язують завідомо нереальні до виконання плани із хлібозаготівель.
7 серпня	Ухвалюється постанова про «охорону соціалістичної власності», або «закон про п'ять колосків».
Жовтень	В Україну направляється спеціальна комісія із хлібозаготівель на чолі із керівником уряду СРСР В.Молотовим. Її завдання – посилення репресій і збільшення вилучення зерна в українських селян.
Листопад	Організуються загони для пошуку і конфіскації зерна, інших продуктів, худоби у приватних господарствах. До кампанії залучається весь особовий склад міліції, органів держбезпеки та місцеві члени комуністичної партії і комсомолу.
Листопад	Вводиться режим «чорних дошок». Занесення населеного пункту чи району на «чорну дошку» вело до їх повної блокади, проведення спеціальних репресивних заходів, а значить – доповного знищення його мешканців.
18 листопада	Запроваджуються натуральні штрафи. В господарствах, що «заборгували» за нереальними планами, конфісковують усе продовольство і худобу.
Кінець листопада	Спецоргани розробляють спеціальну таємну операцію зі знешкодження всіх, хто міг би чинити опір повному вилученню хліба. Операція охоплювала 243 райони України.
Грудень	Розпочинається другий етап вбивства голодом українців. В Україну направляють Л.Кагановича і П.Постишева для посилення хлібозаготівель. Влада переходить до повного вилучення харчів в українських селян.
Грудень	Влада звинувачує українців у саботажі хлібозаготівель та підготовці повстання. ЦК ВКП(б) і РНК СРСР ухвалюють таємну постанову «Про хлібозаготівлю на Україні, Північному Кавказі і в Західній області». Вона передбачала ліквідацію українських шкіл на Кубані і масове переслідування української інтелігенції.
Кінець грудня	Із сіл, які не виконали плани хлібозаготівель, вивозять усі наявні зернові запаси, навіть посівний матеріал.
1933 рік	
1 січня	Спеціальною постановою ЦК ВКП(б) про застосування найжорстокіших репресій до тих, хто не здасть хліба, українцям був оголошений ультиматум.

Січень	Відбуваються масові обшуки в селянських господарствах, під час яких селяни були позбавлені останніх залишків їжі. Їх приречено на голодну смерть.
22 січня	Директивою Й.Сталіна заборонено виїзд селян з території УСРР і Кубані в інші місцевості Радянського Союзу. Тільки за перші півтора місяці дії цієї директиви було затримано майже 220 тисяч селян. Із них понад 186 тисяч силоміць повертають у села, де вони були приречені на голодну смерть.
24 січня	Сталін призначає фактичним керівником УСРР на посаді другого секретаря ЦК КП(б)У П.Постишева. Він розпочинає масштабну кампанію «очищення» від «петлюрівців» і «українських націоналістів». Вона стала складовою плану геноциду української нації. Тогочасний розмах політичних репресій в Україні можна порівняти з Великим терором 1937 – 1938 років. За офіційними даними, в Україні у 1933 році було арештовано більше людей, ніж у 1938-му.
Лютий	Україні починають виділяти допомогу – вибірккову і недостатню. Вона була спрямована не на подолання голоду і порятунк українців, а на забезпечення виробничих потреб у ході посівних і збиральних кампаній. Знесилені, старі, а також селяни-одноосібники не отримували допомоги. Смертність серед українських селян невпинно зростала.
16 лютого	Для недопущення поширення інформації про голод, в УСРР спеціальною директивою забороняється будь-яким організаціям, крім ДПУ, фіксувати випадки опухання і смерті на ґрунті голоду.
Червень	Смертність від голоду в Україні досягає свого апогею. За оцінками демографів, того місяця померли понад 1 млн. осіб.
Серпень	Прийнято рішення про створення Всесоюзного переселенського комітету та переселення у вимерлі з голоду села України колгоспників із російських областей і Білорусі. До кінця 1933 року було переселено понад 100 тис. осіб.

Відомість
Про проведення плану хлібозаготівель до кулацько-заможницьких
господарств по Старобільській окрузі

№	Назва району	Кількість кулацьких господарств	% охоплення господарств планом
1.	Біловодський	1255	10,31
2.	Білокуракінський	757	9,54
3.	Білолуцький	461	8,28
4.	Марківський	965	12,28
5.	Міловський	680	10,91
6.	Містівський	505	10,66
7.	Новоайдарський	755	8,85
8.	Осинівський	759	10,11
9.	Олександрівський	694	13,07
10.	Старобільський	832	8,19

Ставлення керівництва Луганської області до подій 1932-1933рр. на Луганщині (за архівними документами)

Матеріали про голод на Луганщині скупі та, нажаль, нечисленні.

Насамперед це пояснюється довгочасною завісою секретності навколо трагічних подій 1932-1933 років. Але треба врахувати й інші істотні обставини. Промовисте свідчення з цього приводу міститься в одному з документів. «Варто визначити, - доповідав обласному керівництву голова Ровенецької Комісії Контролю Робітничо-Селянської Інспекції Кузьмін, - що керівники місцевих партійних, радянських організацій і уповноважений від райпарткому т.Пічугін знали про ці випадки, але, побоюючись звинувачень в опортунізмі, приховували від районних організацій те, що колгоспники голодують»¹².

Мабуть з аналогічних причин і районне керівництво приховувало правду про голод. Тим часом біда набувала жахливого характеру. Тоді і з'явилися інформації, доповідні записки і службові листи, складені працівниками районних організацій.

Одним із змістовних документів серед них є «Інформація про скрутне продовольче становище в окремих селах **Новопсковського району**». Документ складено 4 березня 1933 року. Він дає повне уявлення про народні бідування. Голова районної Комісії Контролю Робітничо-Селянської Інспекції М. Жгунцов визнає, що «голод і смертність колгоспників одноосібників набуває з кожним днем все більших розмірів. В селі **Шапарському** з 212 колгоспних і 18 одноосібних господарств 190 зовсім не мають продовольства».

В документі визначалось, що залишившись без продовольства, колгоспники села Шапарського споживали різні сурогати, частина колгоспників почала харчуватись кішками, собаками, різною падаллю. Так, лише в лютому 1933 року для їжі тут було розібрано 12 дохлих коней. В ті голодні роки, як свідчать документи, в селах Луганщини подібні факти були досить поширені. Собак, кішок, дохлих коней вживали в їжу голодні й доведені до відчаю колгоспники і одноосібники **Біловодського району**.

Справді, в цьому селі «член колгоспу бідняк Макаренко Григорій, маючи сім'ю з шести чоловік при двох працездатних, голодував три дні, і члени сім'ї почали пухнути від голоду. Тов. Макаренко зарізав свою собаку і м'ясо її з'їв. 9 лютого у тому ж селі член колгоспу бідняк Скребцов Федір, маючи сім'ю з одинадцяти чоловік при трьох працездатних, голодував чотири дні... зарізав свою кішку і м'ясо її з'їв». І в Біловодському районі було відмічено «багато випадків поїдання дохлих коней і один випадок з'їдання собаки»¹³.

В **Луб'янській сільраді Новопсковського району** селяни підтримували себе «головним чином голими кукурудзяними качанами», з яких пекли коржики. В інших сільрадах цього району (**Булавинівка, Піски, Риб'янцеве**) основними

¹²33-й: голод: Народна книга – Меморіал / Упоряд.: Л.Б. Коваленко, В.А. Монак. – К.: Радянський письменник, 1991. – с.217.

¹³33-й: голод: Народна книга – Меморіал / Упоряд.: Л.Б. Коваленко, В.А. Монак. – К.: Радянський письменник, 1991. – с.223.

продуктами харчування були «кормовий буряк, картопля, кукурудзяні качани, різні зернові відходи, але далеко не в достатній кількості»¹⁴.

Доведені до відчаю, зголоднілі, люди ішли на тяжкі злочини. Наприклад, в селі **Шапарському** «колгоспниця Хрипун Домна разом зі своєю шістнадцятирічною дочкою 19 лютого 1933 року зарізали одинадцятирічну дівчинку для вживання в їжу»¹⁵.

А на території **Новопсковського району**, в селі **Булавинівка** було зафіксовано випадок трупоїдства: 20 березня 1933 року помер одноосібник Круподеря Спиридон Миколайович 46 років, дружина його, Марія Іванівна, 23 березня з причини голоду розрубала труп на частини та склала в бочку з метою уживання в їжу. Це було виявлено 25 березня, коли руки трупа вже були нею зварені та частково з'їдені¹⁶.

Розповсюдженим явищем в цей час стають пограбування, які були зафіксовані, наприклад, на території **Новоайдарського району**. Ці пограбування приймали масовий характер, забирали переважно продукти споживання. Так, наприклад, в с. **Денежнікове** в ніч на 22 лютого член партії Кисельников та кандидат партії Воронкин намагались здійснити крадіжку колгоспного льону та були затримані сторожем.

Керівництво Новоайдарського району було дуже занепокоєне, в зв'язку з цими подіями, складним політико-моральним станом в районі, про що і було заявлено в Доповідній записці від 22 лютого 1933 року. Так, в с. **Дмитріївка** протягом 5 днів неможливо було скликати загальні партійні збори, а коли все ж таки це було зроблено та було поставлено питання про мобілізацію посівного матеріалу, якого в колгоспі зовсім не було, то всі комуністи поставились до обговорення названого питання пасивно, виявивши повну байдужість, за винятком комуністів, яких прислали з району¹⁷.

Згідно даної **Доповідної записки керівниками Новоайдарського району** було намічено цілий ряд заходів по посиленню масово-роз'яснювальної роботи та оздоровленню політико-морального стану сільських парторганізацій, в першу чергу в селах, які вражені продовольчими труднощами та наявністю голодовок. Дуже важливим, згідно Доповідної, є те, що всі наведені факти захворювань та смертності з причини голоду, а також надання допомоги окремим сім'ям, проводилось цілком конспіративно через органи ДПУ та уповноважених-членів бюро РПК, працюючих в тих селах¹⁸.

На фоні тих страшних подій 30-х років, коли голодувало та гинуло сільське населення України, керівництво області турбувалося за себе перш за все.

Наприклад, **керівники Старобільського округу** того часу були повністю забезпечені всіма необхідними продуктами. 20 грудня 1933 року оргбюро

¹⁴Колективізація і голод на Україні, 1929-1933 рр. / АН України, Інституту історії України та ін.: Упоряд.: Г.М. Михайличенко, Є. П. Шаталіна; Відп. ред. С.В. Кульчицький. – К.: Наук. думка, 1992. – с. 136.

¹⁵33-й: голод: Народна книга – Меморіал / Упоряд.: Л.Б. Коваленко, В.А. Моняк. – К.: Радянський письменник, 1991. – с.223.

¹⁶Як нас знищував більшовицький цар-голод: (спогади свідків української національної катастрофи). // Луганські вісті. – 2002. – с. 2

¹⁷Голод 1932-1933 років в Україні: очима істориків, мовою документів. / Кер. кол. упоряд. Р.Я. Пиріг. – К.: Політвидав України, 1990. – с. 389.

¹⁸Голод 1932-1933 років в Україні: очима істориків, мовою документів. / Кер. кол. упоряд. Р.Я. Пиріг. – К.: Політвидав України, 1990. – с. 390.

Старобільського окружкому видає постанову «О снабжении тридцятки», в якій зазначаються норми постачання продовольчими товарами 30 керівників округу. Встановлювався перелік з 18 основних продуктів, причому, забезпечували не лише самого працюючого на керівній посаді, а й його родину. Норми постачання на місяць керівного працівника та членів його родини були відповідно такими: цукор – 2 і 1кг, крупа – 1 і 1кг, м'ясо – 4 і 2 кг, рибні товари – 3 і 2кг, оселедці – 2 і 1кг, масло – 1,5 і 1кг, олія – 1 і 0,5кг, сир – 1 і 0,5кг, консерви – 3 і 2кг коробки, мука біла – 16кг, кондитерські вироби – 2 і 1кг, яйця – 30 і 10 шт., сметана – 2,5 і 1,5кг, ковбаса – 2 і 1кг, чай – 10 і 25г, молоко (вдень) – 1 і 0,5л. Не забувала влада і своїх менш відповідальних виконавців, але перелік товарів і норми постачання для них були вже менші. І це в той час, коли, як пише в своєму листі до Івановської області переселенець В.А.Немитков зі Старобільського району, «здесь голодных много, одолели нищие, потому что здесь был недосев 500га, а налоги отдали за весь план. Выдано за трудодень только 200 га»¹⁹.

Пояснити таке ставлення керівництва області до подій 1932-1933рр. можна тим, що в джерелах вказувалося – «голоду в Україні взагалі не було», а траплялися лише «тимчасові продовольчі труднощі в ряді районів». Політика колективізації, ліквідації куркульства, надвисокі плани хлібозаготівлі – все це було офіційною політикою держави, тих же чиновників, які ухилялися від цієї політики, намагалися протистояти жорстким директивам «згори» виключали з партії та віддавали до суду як зрадників та організаторів саботажу. Зокрема, 1931року і в першій половині 1932 року в Україні було замінено 80% секретарів райкомів партії²⁰.

Наприклад, на засіданні **Чмирівської сільради** було прийнято рішення: «Зняти голову сільради Бутко і притягти його до карної відповідальності за невиконання постанов райвиконкому і пленуму сільради про виконання плану хлібозаготівель і створення посівних фондів». Сам Бутко відповів, що «хліба нема, люди охляли, їдять дохлих свиней». Однак голова виконкому Козенко на це заявив, що у селян-бідняків є ще і прихований хліб²¹. Крім того, під тиском того ж Козенко було прийнято рішення не видавати макуху, тому що це «провокація». Голодуючим людям пропонувалося робити вигляд, що все нормально та що серед селянства ще залишилися господарі, які підтримують кулацькі інтереси.

До того ж, у січні 1933 р. Й.Сталін у своїй промові «Про роботу на селі» заявив, що «не в селянах треба шукати причину утруднень у хлібозаготівлях, а в нас самих, в наших власних рядах. Бо ми стоїмо при владі, ми маємо в своєму розпорядженні засоби держави, ми повинні керувати колгоспами, і ми повинні нести всю повноту відповідальності за роботу на селі». Тобто, знову ж, наголошувалось на тому, що винних потрібно шукати серед керівництва тих регіонів, де ці «утруднення» були. Перш за все це стосувалось України²².

¹⁹Голод – геноцид 1933 року в Україні: історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків: міжнародна науково-теоретична конференція. – Київ, 28 листопада 1998 р.: Матеріали, - К.: Вид-во М.П. Коць, 2000. – с. 353.

²⁰Шаповал Ю. Голод 1932-1933 років: політичне керівництво УРСР: Кремль. // Сучасність. – 2003. - № 6. – с. 85.

²¹Кравченко Є. Голодомор на Луганщині: архивні документи о голоде 1932-1933 годов. // XXI век. – 2001. – 5 декаб. – с. 5.

²²Єфименко Г.Г. Зміна векторів у національній політиці Москви в голодоморний 1933 р. // Український історичний журнал. – 2003. - № 5. – с. 30.

Необхідно зазначити, що самі, активні партійні керівники на місцях ставали жертвами вбивства. Так, населення чинило опір політиці колективізації та хлібозаготівлям. Як зазначалося в одному з документів: «В зв'язку з випадками озброєного нападу антирадянських елементів на посадових осіб та радянський актив (**Шпотіно, Старобільського району; Боровське, Новоастраханського району**) пропонується негайно звільнити робітників міліції та УРО від робіт по хлібозаготівлі, аби ці робітники мали змогу займатися виконанням безпосередне покладених на них службових обов'язків»²³.

Щоправда, є дані, що і частина партійно-державних керівників України і рядових виконавців, кожний по-своєму і по можливості, намагалися не допустити Голодомору, пом'якшити його трагічні наслідки, за що дуже часто їх карали. 24 січня 1933р. ЦК ВКП (б) звинуватив усю парторганізацію України в саботажі виконання плану хлібозаготівлі.

За протоколом президії **Біловодського райвиконкому** було прийнято рішення : «президії Новоолександрівської сільради оголосити сувору догану «Голову сільради тов. Богомаза з посади зняти...». Таке рішення було прийнято «за ухвалу незаконних постанов про доведення громадянам планів хлібозаготівель та м'ясозаготівель...»²⁴.

У «Довідки Наркомзему УСРР за матеріалами місцевої преси про втрати врожаю...» від 2 серпня 1932р. зазначено: «у колгоспі «Країна Рад» Сватівського р-ну видаються аванси не за трудовими, а «на двір», за що були прийняті каральні міри по відношенню до керівництва району»²⁵.

Таким чином, не знаючи реального стану справ у районах, республіканські органи, які перебували під постійним тиском вищих інстанцій, час від часу коригували плани та змінювали вимоги.

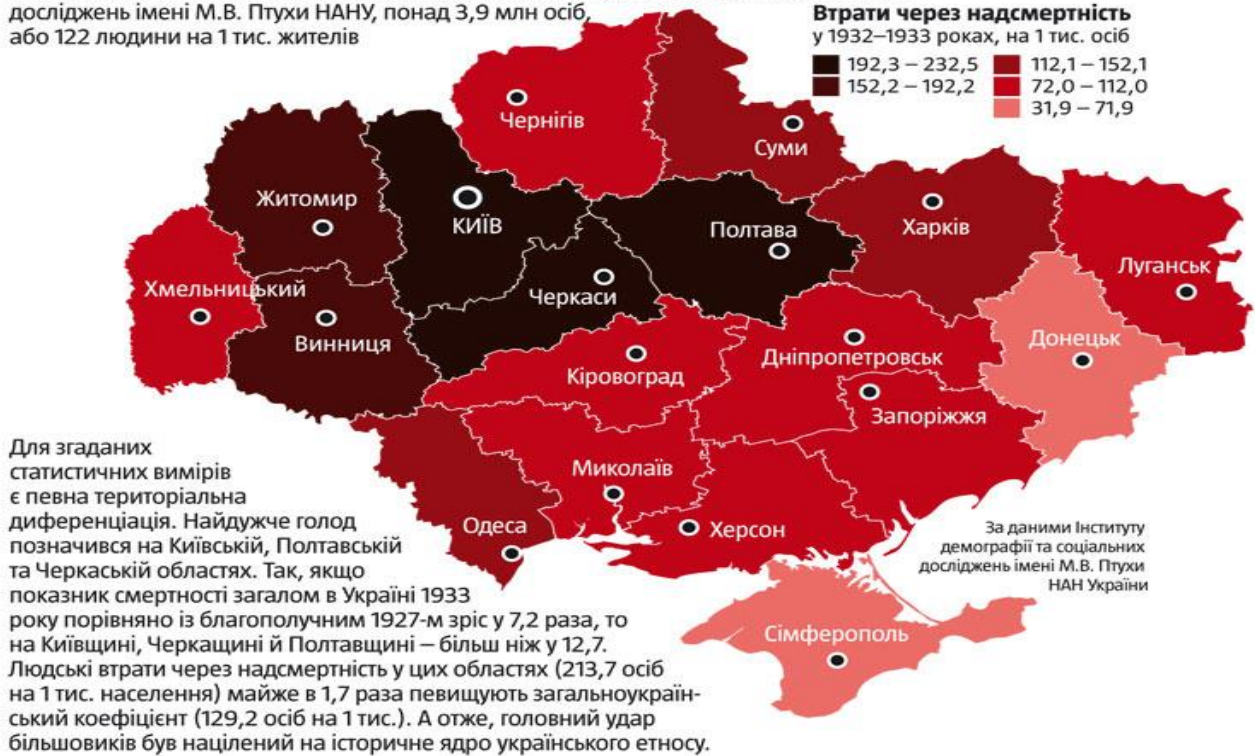
²³Кульчицький С.В., Шаталіна С. П. Процес розкуркулення 1929-1932 рр. очима селян. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – 1992. – Вип. 2. – с. 5.

²⁴ Колективізація і голод на Україні, 1929-1933 рр. / АН України, Інституту історії України та ін.: Упоряд.: Г.М. Михайличенко, С. П. Шаталіна; Відп. ред. С.В. Кульчицький. – К.: Наук. думка, 1992. – с. 457.

²⁵ Колективізація і голод на Україні, 1929-1933 рр. / АН України, Інституту історії України та ін.: Упоряд.: Г.М. Михайличенко, С. П. Шаталіна; Відп. ред. С.В. Кульчицький. – К.: Наук.думка, 1992. – с. 496.

Географія Голодомору 1932–1933 років

Терор голодом призвів до катастрофічного рівня смертності населення (надсмертність) і величезних прямих демографічних утрат. Загалом під час Голодомору 1932–1933 років в Україні передчасно зійшли в могилу, за даними Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАНУ, понад 3,9 млн осіб, або 122 людини на 1 тис. жителів

СТОРИНКИ ІСТОРІЇ ГОЛОДОМОРУ

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО 85-Ї РІЧНИЦІ ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 рр. В УКРАЇНІ

Підп. до друку 20.06.2017. формат 64×84 1/16. Папір друкарський.
Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 9,8.
Тираж 50 пр. Зам. № 100

Видавництво
ТОВ «ФОКСПРИНТ»
93113, Луганська обл.,
м. Лисичанськ, вул. Генерала Потапенка, 244
тел: (06451) 7-20-20, (095) 330-44-20